Эхэ hайхан нютагаа эб хамта мандуулая!

БУРЯАД УНЭН

1921 оной декабриин 21-hээ гарана

Бүгэдэ арадай газетэ

1992 МАРТ 19

Харагшан туулай hарын 16 ЧЕТВЕРГ

гарагай 5 № 54 (17413)

сэн 6 мүн.

Буряадай ССР-эй Верховно Советэй VIII сессиие угтуулан

ССС-КОНФЕРЕНЦИ БОЛОБО

ССР-эй Верховн... угтуулэгшэ Л. В. ...гэдэ мэдээсэл ...элнүүдэй хү... ...тэй пресс-кон... ...рэнсэ.

«Федерацийн бү... ...бүрин эрхэтэ ...дай түлөөлэг... ...хабаалажа, ...ийн хэлсэhэн бай... ...республикын ...эй үнгэрэгшэ ...Федерацийн ...итуциондо ко... ...салгата секре... ...мунцев яарал... ...ушоо «түү... ...асаржа, рес... ...коментда дурад...

...дорацийн гүрэ... ...ративна зур...

...гаанууд болон Россин Федерацийн бүридэлдэ ороддог республикануудай, областьнуудай, автономито областьнуудай, хизаарнуудай, округуудай засагай зургаануудай эрхэ түлөөлэгнүүдые амяарлаха тухай» асуудал республикын Верховно Совет үнгэрэгшэ сесси дээрээ зүбшэн хэлсэхэгүй гэжэ шиидхэhэнинь тон зүб байгаа.

Тус хэлсээе Россин бүридэлдэ ороддог нэгэшье республика дэмжээгүй hэн. Харин мүнөө Федеративна хэлсээе даб дээрээ баталжа, энээн тухай бүхы асуудалнуудта эсэс табиглаба гээшэ. Бүхыдөо 18 республика Федеративна хэлсээн доро гараа табиба. Татарстан Чечено-Ингушети хоёр тус хэлсээндэ гараа табнагүй. Юундэб гэхэдэ, тэдэ республикануудай түлөөлэгшэд зүблөөндэ хабаадаагүй. Мүнөө, жэшээлхэдэ, Татарстанда референдум үнгэргэхэ талаар хүдэлмэри ябуулагдажа байна.

Федеративна хэлсээн соо республикануудай эзэлдэг газар дайла, байгаалиинь баялигуудтэй республикануудай зөөри мүн гэжэ хэлэгдэнэ. Энээн тухай яhала шанга хөөрэлдөөн, арсалдаан гарагша hөмнай,—гэжэ Л. В. Потапов хэлэбэ.

Федеративна хэлсээн тэрэ зандаа, хүбилгагдангүй РСФСР-эй Конституцийн (Үндэhэн Хуулиин) нэгэ хуби боложо орохо юм. Тус хэлсээн Россин Федерацийн арадай депутадуудай съезд дээрэ hайшаагдаhанай удаа хүсэндөө орохо гэжэ хэлсэгдээ.

Буряадай ССР-эй Верховно Советэй VIII сесси дээрэ Федеративна хэлсээн тухай, асуудал зүбшэн хэлсэгдэхэ. Мүнөө тус асуудал манай республикын Верховно Советэй сесси дээрэ баталагдаха юм гээд үгэ хэлэгшэ тэмдэглээ.

Республикын Верховно Советэй VIII сесси дээрэ Федеративна хэлсээн тухай, мүн Буряадай республикын Конституцийн гол шэнжэ хаража үзэгдэхэ юм гээд нүхэр Потапов хэлээ. Энээнтэй дашарамдуулан, Верховно Советэй Түрүүлэгшэдэ олон асуудалнуул табигдаhан байна. Эндэ хэдэ хэдэн асуудалнуудта үгтэhэн харюунуудые дурадхая.

Асуудал. Манай республикын Верховно Совет нэгэ хүн шэнгеэр Федеративна хэлсээнэй түлөө дуугаа үгэхэ гү?

Харюу. Буряадай ССР-эй арадай депутадуул нэгэ хүн шэнгеэр Федеративна хэлсээнэй түлөө дуугаа үгэхэ гэжэ hананагүйб. Хэлсээнэй статьянууд бүхы талаhаа хаража үзэгдэхэ, зүбшэн хэлсэгдохэ бээ. Гол шухалань гэхэдэ, манай республикын бүрин эрхэтэ, бээ даанхай байдалые Федеративна хэлсээн батадхаhан байна бшуу. Гэхэ зуура республикымнай парламент нэгэ hанал бодолтой, нэгэ эрмэлэлгэй байнаа харуулхя байха гэжэ найдахаар байна.

Асуудал. Федеративна хэлсээн Конституци хоёрой алиниинь ехэ удха шанартай документ болоно гээшэб?

Харюу. Россин Федерацийн Конституци (Үндэhэн Хуули) манай ажабайдалай гол хуули болодог ааб даа. Зүгөөр Федеративна хэлсээн тус Конституцийн нэгэ хубинь болоно. Тэрэ хэлсээн нэгэшье хубилгагдангүйгөөр Россин Федерацийн Конституцийн хуби боложо орохо юм.

Асуудал. Федеративна хэлсээн бээ даанхай бүрин эрхэтэ гүрэнүүд-республикануудай хоорондохи харилсаанай нэгэ шухала документ болоно гээ. Федеративна хэлсээн союзна хэлсээн шэнги хуби занатай байхагүй гү?

Харюу. Союзна хэлсээн СССР-эй hалан hандархада, hалаа юм бээ. Россин Федерацийн аяар 18 республиханнуудай гар табилгатай хэлсээн «ута наhатай» байха гэжэ hананабди.

Асуудал. Татарстан тухай тусгаар хөөрэлдөөн болоо гү?

Харюу. Үгы. Татарстан тухай өөрынгөө hанамжые хэлэгты гэжэ Россин Федерацийн Верховно Советэй хүтэлбэрилэгшэд дурадхаха бээ гэжэ hанаhан байгаабди. Зүгөөр тиимэ баалалта хэгдээгүй. Энэнь зүб гэжэ hанахаар байна.

Хуряангыгаар хэлэбэл, Федеративна хэлсээе баталалга ушар ёно ойлголсолгын, хэрэг бүтээлгын оршон байдалда үнгэрөо гээд онсолхо байнаб.

С. СТЕПАНОВ.

...Михайловна Бавыкина Улаан-... трикотаж хүбсаhанай фабри... ...ын цехэ худэлдэг юм. Эндэ ...аа хоёр үнгэрhэн найман жэ... ...соо Надежда Бавыкина дүр... ...ари ехэтэй нэхэгшэ болонхой. ...огоо hаннаар худэлгэжэ, про... ...одоhогүнгөөр гаргадаг байнаа... ...аа шалгарна. Надежда Михайловна үрин зулгы зангаараа нүүдтөө хүндэтэй болонхой. Тиигэжэ тэрэ олонхой хүндэдэ хүртэжэ, фабрикынгаа профкомой гэшүүнээр hунгагдаhан байгаа.

Нүхэр Бавыкина үнгэрэгшэ жэлдэ абаhан даабаряа аммжалтатайгаар дүүргээ hэн.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: Н. М. Бавыкина.

Ц. ЦЫРЕНЖАПОВАЙ фото.

Буряадай ССР-эй Верховно Советэй Президиумдэ

hҮН ЕХЭЭР ХУДАЛДАГДАДАГ БОЛОХО

Республика дотор гүрэнэй предприятинуудые үмсэлэлгын хэмжээнүүдhээ олдоhон мүнгэн аша үрэеэ харуулжа эхилээ.

Гүрэнэй предприятинуудые үмсэлхэ хэмжээнүүдhээ ороhон мүнгэнэй 10 процентын тоосоонhоо 11600 мянган түхэриг 6 hарын болзороор Буряадай хладокомбинадта hомолон үгэхэ гэжэ гүрэнэй зөөри зөөшын жасые уялгалhан тогтоол Буряадай ССР-эй Верховно Советэй Президиум өбаа. Тэрэ мүнгөөр хладокомбинат хуурай hү өбажа, городой hүнэй комбинадые болон республикын хойто зүгэй районуудые таhалгаряагүйгөөр хангаха ёhотой.

Буряадай ССР-эй Верховно Советэй хэблэлэй түб.

Хабарай тарилгые угтуулан

Шанарынь hанаhанда хүрэнэгүй

Үрэhэн тухай, тэрэнэй ашаг үрэ тухай оло дахин хэлэгдэлэгшье, бэшэгдэлэгшье гээшэ ааб даа. Теэд энэ шухала хэрэгэй мүнөошье болотор үшөө анхарагдаагүй байhаниинь харамтай байна. Энэ хэлэгшээ хэдэн тоо, баримтануудаар батадхахада оорэгүй.

Загарайн район урэанда жэлдэ таряалангай гектар бүриhөө дунда зэргээр 10,8 центнер ороohо тарыа хуряаhан hаа, нёдондо жэлдэ 9,4 центнер ургаса суглуулжа абаба. Карл Марксын нэрэмжэтэ колхозhоо, «Талецкий», «Дружба» совхозуудhаа бэшэ районой бусад ажахынууд ургаса хуряаха хэмжээгээ эрид бага болгоhон байха юм. Иимэ байдалай эхиниинь хаанаhааб гэбэл. Загарайн районой колхоз, совхозуудай үрэhэ хүрэнгэ бэлдэхэхэ хүдэлмэрээ мүртэйгөөр эрхилдэггүйень үшөө дахин тэрэнэлжэ үгэнэ бшуу. 1989—1990 онуудай турнада тус районой бэлдэhэн үрэhэ хүрэнгэ хүү шахуу кондиционно гэхэ гү, али тарилгын шанарта хүргэгдэhэн байгаа. Харин 1991 ондо эндэ бэлдэгдэhэн үрэhэнэй 87 процентынь hайн шанартайда тоологдоо hэн. Мүнөөдэрэйнь байдалаар hонирхожо, районой үрэhэнэй гүрэнэй инспекциин хүтэлбэрилэгшэдтэ хандабабди.

— Ажахынуудта хадагалагдаhан бүхы үрэhэ хүрэнгын тэн хахадынь кондиционно гэхэ гү, али тарилгынгаа шанарта хүргэгдэнхэй. Тэрэнэйнь ороидоол 15 процентнь 1-дэхи, 2 дохи классай болоно. Илангаяа Асагадай совхоздо бүхы үрэhэниинь шахуу тарилгын шанарта хүргэгдөөгүй байhаар. «Талецкий» совхоздо —97 процентнь. Хүрбын туршалга-үйлэдбэриин ажахыда—63, XXI партсъездын нэрэмжэтэ колхоздо—59. «Дружба» гэжэ таряашадай ажахын ассоциацида 50 процентнь кондиционно бэшэ үрэhэн хадагалагдана. Эндэ ганса «Гигант» колхозые онсолон нэрлэхээн. Тус ажахын бүхы үрэhэнэй ороидоол 3 процентнь тарилгын шанарта хүргэгдөөгүй, —гэжэ инспекциин начальник Л. Цыренжапова онсолон хэлэбэ.

Энэ районой ажахынуудай шухала хэрэгтээ анхаралаа саг соогоо табиагүй байhаанhаа боложо, хабарай тарилгын урда тээ иимэ хүшэр хүндэ байдал тохёолдобо бшуу. Тарилгын шанарта хүргэгдөөгүй иимэ ехэ хэмжээнэй үрэhэнэй мүнөө байhанай гол шалтагаанинь гэхэдэ, үрэhэ хүрэнгын жаса байгуулха талаар тодорхой хүдэлмэри ябуулгданагүй. Үрэhэнэй участогуудые бии болгохо, үрэhэ хүрэнгэ хааха, тарилгадань бэлдэхэ, мүн бусадшье технологиин хазагайруулагдаhанhаа болоо.

Асагадай совхоз жэл бүхэндэ ороohо хатааха түхеэрэлгэнүүдээ хэрэглэдэггүй байна. Энэ ажахынхид намар үрэhэеэ хаахадаа, 28 процент шиниг нойтотой ороohо складуудта оруулаа hэн. Үнгэрhэн жэлэй декабрь hара соо үрэhэнэй ороohоной шингынь 20 процентдэ хүрэhэн. Тэрэнь hүүлэй hүүлдэ, үрэhэнэй шанарта муугаар нүлөөлhэн байна гэжэ тус инспекциин мэргэжэлтэд тайлбарилжа үгэбэ. Эндэ үрэhэ хүрэнгэ дахинаа сэбэрлэхэ, арилгаха механизмууд байхагүй, тиигээд газаа гаргаад хатааха талмайньшье бага юм. Совхоз нёдондо жэлдэ хара таряанай эрхим репродукциин, суперэлитнэ үрэhэтэй байhан hаа, мүнөө тэдэнь үжэжэ hаланхай.

«Талецкий» совхоздо агрономуудай ходо hэлгэгдэжэ байдаг ушарhаа үрэhэ хүрэнгэ бэлдэхэ худэлмэри мүртэй ябуулгданагүй гэхэдэ, аллуугүй. Жэшээ болгон хэлэбэл, нёдондо намар эндэ hайн шанартай 99 тонно үрэhэнэй шэнинсэ хадагалагдаhан аад, талха таряанай зүйлэй дуталдахадань, тэрэнь үбэлэй hарануудта зоной хоол болгогдоhон, ниитын малда эдюулэгдэhэн байна бшуу.

Иимэрхүү жэшээнүүд Асагадай совхоздо, Хүрбын туршалга-үйлэдбэриин ажахыда үзэгдэнэ. Туршалга-үйлэдбэриин ажахы шиниг нойтоор элбэг үрэhэ хаахадань, тэрэнэй тэн хахадынь үжэжэ hалаа. Эндэ мүнөө элитнэ классай үрэhэнэй хара таряан үжэжэ эхилэнхэй. Үрэhэ хүрэнгөөр дутамаг эгээл мүнөө сагта иимэ хайша хэрэгээр хандажа байhан ажахынуудай хүтэлбэрилэгшэд, мэргэжэлтэд hээ районой захиргаанай гулваа шангаар асуухаар болоо бэшэ юм гү?

Мүнөодэрэй байдалаар районой колхоз, совхозуудта, таряашадай ажахынуудай ассоциацида бүхыдөо 30290 центнер үрэhэ хүрэнгэ бии. Тарилгада үшөө 32 мянган центнер үрэhэн дуталдана. Энэ дутагдалаа хайшан гээд хүсөөхэ гээшэб?

— Республикын Хүдөө ажахын министерство энэ дутагдалаймнай тэн хахадыень хангаха юм хаш. Манай ажахынууд үрэhэ хүрэнгөөр өөhэдыгөө гүйсэд хангахын тула ехэхэн зөөри гаргаха болоно. Ондоо тээhээ худалдажа абаhан үрэhэеэ шалгажа үзэхэ, тэрэнээ тарилгынь шанарта хүргэхэ ёhотой бшуу. Эдэ бүгэдэдэ ехэхэн саг ошохо байна. Эндэhээ тарилгынь болзор хойшолуулагдаха, хабарай тарилгын худэлмэриин шанарыньшье муудаха ха юм. Нёдондо иимэрхүү байдалда ороо hэмди,—гэжэ районой үрэhэнэй гүрэнэй инспекциин начальник хөөрэнэ.

Юрэдөөл, энэ шухала хэрэгые ёhотойл эзэдтэй болгоогүйдэ болёо. Мүнөө үедэ ондоо тээhээ хямда сэнтэйгээр үрэhэ хүрэнгэ худалдажа абаха сагнай үнгэрэн ошоо ха юм. Тэрэнэй түлөө айхабтар ехэ мүнгэ түлэхэ баатай болохомнай гээшэ. «Гигант» колхозой, Үнэгэтэйн совхозой хүтэлбэрилэгшэд шэнги районой бусад ажахынуудай дарганар худэлмэрээ юундэ ябуулгаагүй юм? Энээндэ ехэшье тайлбари хэрэгтэй бэшэл ха. Нүхэд А. Т. Стопичев, Г. В. Пруидзе, Ю. Г. Зарилов, (XXI партсъездын нэрэмжэтэ колхоз) гэгшэд энэ хэрэгтэ эзэн ёhоор хандана ха юм.

Хабарай тарилга удангүй эхилхэнь. Загарайн райондо үрэhэнэй бэлэдхэл ехэл бирагүй гэжэ үшөө дахин тэмдэглэхээр. Иимэ байдалаа шүүмжэлхыгээр хаража үзөөд, заhаха арга бии. Тиигээл hаа, ерэхэ жэлдэ ороohо таряатайшье, үрэhэ хүрэнгэтэйшье, тэжээлтэйшье, мүнгэ зөөритэйшье байха ха юм.

Д. ДОНДОКОВ, манай корр.

Буряадай ССР-эй арадай депутадуудые hунгалгын дүнгүүд тухай hунгуулиин түбэй комиссиин

МЭДЭЭСЭЛ

зохилдуулан, 1992 оной мартын 15-да hунгагдаhан Буряадай ССР-эй арадай удаадахи депутадуудые бүридхэлдэ абаба:

1. **ХАЛЯВА Иван Харитонович**, 1952 ондо түрэhэн, Улаан-Удын гарнизоной сэрэгэй частиин алба хаагша—hунгуулиин Вагжановска 56-дахи округhоо.

2. **ГАРМАТАРОВ Владимир Ламажапович**, 1956 ондо түрэhэн, Буряадай ССР-эй Худөө ажахын министерствын материально-техническэ хангалгын предприятиин директор—hунгуулиин Бургалтайн 85-дахи округhоо

3. **ФИЛИППОВ Степан Матвеевич**, 1938 ондо түрэhэн, Зэдын районой Оёорой совхозой директор —hунгуулиинТориин 87-дохи округhоо.

Түбэй hунгуулиин комиссиин түрүүлэгшэ
Түбэй hунгуулиин комиссиин секретарь

А. БАРДОНОВ.

С. ОЧИРОВ.

hунгуулиин Вагжановска 56-дахи округой 835 хүн—Н. Х. Халявын түлөө, hунгуулиин Бургалтайн 85-дахи округой 1747 хүн —В. Л. Гарматаровай түлөө, hунгуулиинТориин 87-дохи округой 2102 хүн—С. М. Филипповэй түлөө дуугаа үгэhэн байна.

РОССИН ВЕРХОВНО СОВЕДЭЙ ПРЕЗИДИУМЭЙ ЗАСЕДАНИ

Россин Советүүдэй байшан соо мартын 16-да Верховно Советэй Президиумэй ээлжээтэ заседани боложо үнгэрөө. Р. И. Хасбулатов, С. А. Филатов гэгшэд тэрэниие хүтэлбэрилhэн байна.

«РСФСР-эй ба Молдова ССР-эй гүрэнүүд хоорондохи харилсаануудай гол ёhонууд тухай хэлсээн» хаража үзэгдөө. Россин Верховно Советэй баталхын тула эдэ асуудалнуудые hайнаар шудалха зорилготойгоор депутадуудай бүлэг бүридхэгдэhэн байна.

«Смена (Новая политика)» гэhэн бүлэглэлhөө ороhон Россин Федерацийн Конституцийн табадахи бүлэгэй проектые, мүн депутадуудай бүлэгэй бэлдэhэн РСФСР-эй Конституцийн эдэбхи үүсхэлтэ проектые Президиум зүбшэн хэлсээ. Депутадуудай проектнүүдые Россин Федерацийн Верховно Советэй комитедууд болон комиссинуудта, Конституционно комиссида эльгээхэ гэhэн шиидхэбэри абтаба.

«Россин Федерацийн гадаадын үрийн хэмжээн болон банкын гадаадын экономическа ажал ябуулгые хангаха зарим асуудалнууд тухай» тогтоол баталан абтаа.

Россин Федерацийн сэрэгэй политикын асуудалнууд зүбшэгдэбэ.

Хилын саагуур ажаhуудаг Россин түлөөлэгшэдтэй харилсаа хүгжөөхэ зорилготойгоор Верховно Советэй Президиумэй дэргэдэ энэ асуудалаар комисси эмхидхэгдэжэ, тэрэнэй түрүүлэгшээр М. Н. Толстой баталагдаба.

Россин Федераци болон Монголой хоорондохи заншалта харилсаануудай шухала байhые хараада абан, «Росси—Монгол» гэhэн парламентын ассоциаци байгуулха хэрэгтэй гээд Президиум мэдэрбэ.

Россин Федерацийн гүрэнэй ажабайдалай бусад асуудалнууд зүбшэн хэлсэгдээ.

ИТАР-ТАСС hҮҮЛЭЙ МЭДЭЭСЭЛ

БАНКЫН АЖАЛ ЯБУУЛГА ТААРУУЛАН ХҮТЭЛБЭРИЛХЭ

МОСКВА. Дулдыданги бэшэ гүрэнүүдэй хамтаралай гэшүүн оронуудай национальна банкнуудай хүтэлбэрилэгшэд финансын талаар бүхы гүрэнүүдтэ таарамжатай политика ябуулха гэжэ шиидээ. Тэрэнэй тула энэ ажал тааруулан хүтэлбэрилхэ зургааниие байгуулха хэрэгтэй гээд Россин түбэй банкын түрүүлэгшын орлогшо Вячеслав Соловов мэдээсэнэ.

Хамтаралай гүрэнүүдэй правительствануудай банкнуудай бүридэлнүүдтэй зүбшэнгүйгөөр политическэ ба экономическа зарим шиидхэбэринүүдые абадаг байhан дээрэhээ иимэ хэмжээн хараалагдана гээд Россин түбэй банкын мэргэжэлтэд тоолоно. Тиин абаhан шиидхэбэринүүдынь бэелүүлхээр бэшэ гү, али ашаг үрэгүй байна бшуу. Жэшээлхэдэ, бэлэн мүнгэнэй хүсэл хүрэхэ нөөсэгүй аад, үнэ сэнгүүдые эрид дээшэлүүлхэ шиидхэбэри абтаhан байна.

ГҮРЭНҮҮД ХООРОНДОХИ КОМИССИИН АЖАЛ ТУХАЙ

МОСКВА. 1992 ондо Дуллыданги бэшэ гүрэнүүдэй хамтаралай хүн зоние эдеэ хоолоор хангаха хүдэлмэри тааруулан хүтэлбэрилхэ хэрэгтэй гээд эдеэ хоолой зүйлнүүдые гадаадаhаа худалдан абадаг гүрэнүүд хоорондын комисси үряална. Хамтаралай гүрэнүүдэй правительствануудай толгойлогшонорой Советэй заседани дээрэ тэрэ эмхидхэгдээ hэн. Хамтаралай гүрэнүүдэй правительствануудай болон Грузиин республикын бүрин эрхэтэ түлөөлэгшэд тэрэнэй бүридэлдэ ороhон байна.

Комиссиин гэшүүд нэн түрүүн эдеэ хоолой зүйлнүүдые, түүхэй эд ба материалнуудые худалдажа абаха, тэдэниие абаха болзорнуудые сахиха гэхэ мэтэ асуудалнуудые хинан шалгажа байха ёhотой гээд тэмдэглэнэ.

Жэшээлхэдэ, мүнөө Росси-дотор саахар болон эдеэ хоолой бусад зүйлнүүд таhалдана. Ямар нэгэ гүрэндэ тохёолдоод байhан эрхэ байдалтай тааралдуулан, зарим продуктнуудые урдань хараалагдаhанhаа ондоо гүрэн руу эльгээхээр хубилгажа болохо юм.

БУҺАЛГААН hЭРГЭЭГДЭЭ

УСИНСК (КОМИ ССР). Эндэхи нефтянигууд эрилтэнүүдэйнгээ дүүргэгдээгүй дээрэhээ мартын 16-hаа буhалгаагаа үргэлжэлүүлбэ. Мүнөө дээрээ хойто зүгэй нефть болон газай хэбтэшэнүүдэй 42 скважина зогсоогдоод байна. Усинскын арадай гэгээрэлэй ба юумэ үйлэдбэрилдэггүй бусад hалбаринуудай худэлмэрилэгшэд буhалгаанда хабаадалсана.

Коми республикын нефтянигууд Россин правительствада хэдэн эрилтэ табижа, февралиин хахадаар буhалгаа эхилээ hэн. Мартын 15 хүрэтэр эдэ эрилтэнүүдээр шиидхэбэринүүд абтаха гэжэ Россин Федерацийн правительствын хүтэлбэрилэгшэдэй найдуулхадань, буhалгаагаа болюулаа hэн. Харин мүнөө дахяад hэргээбэ...

Коми ССР-эй Верховно Советэй түрүүлэгшэ Юрий Спиридонов болон Коми республикын Министнүүдэй Советэй түрүүлэгшын нэгэдэхи орлогшо Александр Окатов гэгшэд Россин Федерацийн правительствын түрүүлэгшын нэгэдэхи орлогшо Геннадий Бурбулистай үзлажа, эдэ асуудалнуудые шиидхэхэ арга боломжонуудые бэдэрхын тула Москва ошонхой.

АМАРАЛТАhАА БУСАБА

МОСКВА. Россин Федерацийн Президент Б. Н. Ельцин богони болзоройнгоо амаралтаhаа мартын 16-да Москва хотоёо бусажа ерээ гээд Россин Федерацийн Президентын хэблэлэй албан мэдээсэнэ.

ШАГНАЛ

Буряадай ССР Монгол хоёрой хоорондохи холбоо барисаае хүгжөөлгэдэ габьяатай байhанайнь түлөө республикын Верховно Советэй Президиум 1992 оной мартын 18-най Указаар Улаан-Удэдэхи Монголой генеральна консул Даржавгийн Үлзийсайханиие Буряадай ССР-эй Верховно Советэй Президиумэй Хүндэлэлэй грамотаар шагнаба.

УНШАГТЫ, ТАНИЛСАГТЫ

2-дохи нютурта

В. Галсанов: «Арга боломжынь бэдэрхэ».

Ц. Чойропов: «Предприятинуудай ассоциаци ба тэрэнэй үүргэ».

3-дахи нютурта

Гэсэрэй 1000 жэлэй ойдо зорюулагдаhан тусхай хуудаhан.

4-дэхи нютурта

Нютаг нютагай hонин.

Боксоор түгэсхэлэй нааданууд тухай тоосоон.

С. Гурулев: «Чингис хаан—ангуушан».

НАЙДАМТАЙ ЗОН ЮМ

...лдэ нэгэ жэг... ...дүн түйлдаг ...рхэ зон гэжэ ...ьга Мангадон ...гдаров хоёрые ...хозойхид үни... Эдэнэр хэдэн ...ар зуун эхэ хо... ...100 хурьга түл... ...оhо хайнаха ...одоо үлүүлэн ...йдаг.

hаяшаг тэдэнэй үбэлжөөндэ ябахадамнай хонидой түл абтажа, ехэл сүлөө тухагүй, айхабтар харюусалгатай хаhын түлэг ябажа байбашье, хонинод заахашье мэгдэhэн hагдаhан янзагүй, найдамтай худэлжэ байгаа hэн.

— Энэ жэлдэ бидэ 537 эхэ хонидые түрүүлхэ эмдэ. Мүнөө тэдэнэймнай хахадhаа олонхинь хурьгалаа. Түлнүүдынь яhала hайн. Эхэ хониндаhаньшье хүсэ шадалаар бараг. Мүнөө түрэлгын үедэ хонин бүхэндэ үдэрэй 500 грамм үбhэ, тэды шэнээн талха таряанай зүйл, 200 грамм ногооной гурил эдюулнэбди. Тэжээлэй дабhан, элдэб минеральна микро-макро зүйлнүүд таhалгаряагүй үгтэнэ. Юрэдөөл энэ жэлдэ эхэ хонин бүриhөө хурьга сохом абаха гаабэабди гээд hанагшабди,—гэжэ ахалагша хонишон А. Шагдаров хэлэнэ.

Энэ бригадынхид үнгэрэгшэ жэлэй эхиниэ хойшо ажахын тоосооной гуримаар гэхэ гү, али оруулhан олзо оршоhоо ажалай түльөhэ абаха гуримаар худэлнэ.

— Ехэнхи гаргашамнай үбhэ тэжээлдэ гарадаг. Гиммэhээ аргатайл hаа, бага гаргашатайгаар тэжээл бэлэдхэхые оролдохо болоноб... Энэ жэлhээл манда 50 гектар сабшалан, 30 гектар таряанай газар таhалжа үгтөө юм. Саашадаа ооhэдоо тэрэ газарhаа үбhэ, тэжээл абаха байнабди. Харин мүнөө ажахыhаа центнерынь 20 түхэригөөр үбhэ худалдажа абанабди. Энэмнай эсэстээ горитойхон гаргаша болохо юм бээ,—гэжэ Ольга Мангадон хөөрэнэ.

Энэл совхозой түрүү хонишон районой нёдондо жэлэй чемпион Батор Хажеевэй бригада даб дээрээ булгhаа урид зуун эхэ хонин бүриhөө 100 хурьга абаба. Эндэ хонидынь үшөөл хурьгалжа байhаар.

Тиихэдэ ахалагша хонишон Маргарита Минуевагай отарада түл баhал урагшатай hайнаар абтажа байна.

hүүлэй мэдээгээр Хэжэнгын совхоздо бүхы эхэ хонидойнь хахадhаа олонхинь түрөөд, мүнөө эндэ хамта 2800 гаран хурьгад абтанхай, гарза хоролтогүй тулжүүлэгдэнэ.

Ш. ГОМБОЕВ.

МЭДЭЭСЭЛ

Республиканска типографида тусхай цинкын үгыhөө боложо, хуушан монголой, түбэд хэлэнэй хэшээлнүүд хойшолуулагдаба.

Советүүд ба ажабайдал

АРГА БОЛОМЖЫЕНЬ БЭДЭРХЭ

(Ахын райсоведэй ба захиргаанай эмхидхэһэн «Түхэреэн столһоо» тэмдэглэл)

Үнэ сэнгүүдэй үдэр бүри дээшэлжэ, эдеэ хоолой зүйлнүүдэй, ямаршье эд бараанай хэмордоод, хэмтэй хэршэмтэй болоод байхада, хүн зоной ажаһуудал, ажабайдал улам доошоо унажа, олонхи зомнай хэсүү бэрхэ, түгшүүрилтэй байдалда оробо.

— Дайнайшье үедэ иимэ муу, һандархай байдал үзэгдеегүй бэлэй даа,—гэжэ нанатайшуулнай гайхалдан хэлсэнэ.—Тэрэ үедэ хүн зон эбтэй зетэй, гансал ажаллаха гэжэ оролдохо, байһан юумэез һалгаан һандарганүй эблүүлхэ, нэгэдүүлхэ гэжэ оролдогшо бэлэйбди. Харин мүнөө нэгэл ойлгосогүй юумэн болоно. Колхозуудаа үй бута сохёод, үмсын ажахынууд болгохомнай гэлсэнэ. Тиихэдэнь хэниинь гүрэн түрэдөө мяха, тоһо, ноохо тушаахань бэ? Хүн зондоо хэниинь эдэ бүгдэ эдеэ хоолой зүйлнүүдые үгэхэнь гээшэб? Үмсын ажахы болоһон айлнуудай бусад зон тухай һаналаа табиха байһаниинь этигэлгүй даа. Нэн түрүүн лэ тэдэнэр еөһэдөө «хүл дээрээ» бодохые бодомжолхо байха. Хэрбээ колхозуудаа үгы хэзэ, таряашадай ажахынууд болгобобди гэлдэзэд, айлнууд адуу малаа хубаажа абаба гэе. Олон мал нэгэ айл даб дээрэ барижа шадахагүйнь лабтай. Үбһэ тэжээл, зеленко, холимог тэжээл хаанаһаа абахаб? Тиимэһээ үлүү булуугаа саашаа наашань худалдаха баатай болохо. Одоо тиигэжэ колхозой баялиг — мал үригдэхэ баатай болоно ха юм. Таряашадай ажахынуудай ассоциаци гүрэндэ ообойдсол 25 процент продукцияа үгэхэ болоно. Колхозоор байбал, 45 процентыень гүрэндэ тушааха ёһотой. Тиимэһээ эдеэ хоолсй зүйлнүүд баа, сагашье һаа, хүндэ үзэгдэхэ, хүртэхэшье һэн,—гэжэ тэдэнэр бодомжолно. Энэнь зүбтэй ха.

Тезд бүри мүнөөдэр олонхи хүн зомнай бэрхэтэй эрхэ байдалда ороод байна ха юм. Тэдэндэ ямар аргаар түһэлхэб гэһэн асуудал Ахын райсоведэй, аймагай захиргаанай гол анхаралда мүнөө байна. Энэ асуудал шидхэхэ талаар Орлик тосхондо «Түхэреэн столь» эмхидхэгдэбэ. Тэрэнние эмхидхэлэн райсовет ба аймагай захиргаан хадаа социальна туһаламжада хэрэгтэй хүн зоние яажа хамгаалха, аршалха тухай хеерэлдөө дэлгээ. «Түхэреэн столдо» дээрэ нэрлэгдэнэн асуудалда хабаатай эмхинүүдэй түлөөлэгшэд байлсаа. Тэрэниие хүтэлбэрилһэн Ахын захиргаанай гулваагай орлогшо Б. П. Урбаев тобшохон үгэ хэлэжэ, мүнөө үедэ тохёолдоод байһан шахардуу эрхэ байдалда ороһон хүнүүдтэ ямар туһаламжа байха үшартайб гэжэ тодорхойлон, «Түхэреэн столой» хеерэлдөөе зүб шэглэл руунь залаһан байха юм.

Ажалшадые социальна талаар хамгаалха таһагай мэргэжэлтэн С. Д. Наханцакова үгэ хэлэжэ, бэрхэ байдалда ороод байһан пенсионернүүд, инвалидууд, дайнай ба ажалай ветерануд, олон үхибүүтэйшүүл, ори гансаараа үлэһэн хүнүүдтэ туһаламжа үзүүлхые оролдожо байһан тухайгаа хэлээ. Жэшээлхэдэ, иимэ зонуудта миинтээр эдеэлхэ талонууд үгтэнэ. Тэрэ талонойнь сэн 20 түхэриг юм. Тэрэгээрээ тэдэнэр Орлигой столоводо орожо эдеэлхэ эзргэтэй. Февраль һарада 32 хүндэ иимэ талонууд хүртее. Харин март соо 40-еед талонууд тараагдаһан байна. Өөһэдынгее дураар тэдэнэр столовойоо эдихэ юумэ абаад, гэртээ абаашахадань болохо. Жэшээлхэдэ, бууза, татагдаһан мяха, бүүлхэнүүд гэхэ мэтые абаха аргатай. Энэмнай ганса Орлигто бэшэ юм ааб даа. Нютагуудай захиргаануудай иимэ асуудалнуудые баһал шидхэхэ үялгатай байһыень Софья Дондоковна тэмдэглэбэ.

Ахын райпогой худалдаа наймаанай таһагай хүтэлбэрилэгшэ Т. Б. Данцараноса:— «Манай райподо юун биеб, тэрэл юумэез эдеэ зондоо дүүрэн үгэхые оролдохобди,—гэбэ.

— Манай Аха нютагта 364 пенсионер бии. Тэдэнэй 38-ниинь Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнда хабаадаһан хүнүүд юм. Эдэ зоноимнай эрхэ байдал мүнөө хүндэ болоод байна. Тиимэһээ райсовет, районой ба нютагуудай захиргаанууд хадаа эдеэ зондо тон нигүүлэсхы зеелэнеер хандажа байха болоно,—гээд, дайнай ба ажалай ветерануудай районсй соведэй түрүүлэгшэ Н. Х. Мандагаев хэлэбэ.—Орлигтоо үндэр наһатайшуулай байшан бариха саг тулажа ерээ. Жэшээлхэдэ, хсёр жэлэй саада тээ райсоведэй нэгэ сесси дээрэ иимэ һанамжа хэлээд, «Аха» гэһэн кооперативай хуушан байрые дурадхаа һэм. Теэд тэрэнииемни хэншье дэмжэзгүй бэлэй. Кооперативай байрые Орлигой дунда һургуулиин интернат болгоод, нэгэ жэл соо һалгаад һандарганаа хаяа.

Инвалидуудай районой бүлгэмэй ударидагша Д. Х. Цыбденова үгэ абажа, инвалидуудай байдал тухай хеерэжэ үгее. Тэдэнэй байдал үдэрнее удэртэ муудана. Тэдэнэртэ туһалха органуудые бэдэрхые гуйгаа. Мүн ори ганса зоноо түлеэгээр хангаха гэхэ мэтын асуудалнууд шидхэгдэхэ ёһотой болоно.

Районой эхэнэрнүүдэй совегэхые оролдохобди,—гэбэ.

— Манай Аха нютагта 364 пенсионер бии. Тэдэнэй 38-ниинь Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнда хабаадаһан хүнүүд юм. Эдэ зоноимнай эрхэ байдал мүнөө хүндэ болоод байна. Тиимэһээ райсовет, районой ба нютагуудай захиргаанууд хадаа эдеэ зондо тон нигүүлэсхы зеелэнеер хандажа байха болоно,—гээд, дайнай ба ажалай ветерануудай районсй соведэй түрүүлэгшэ Н. Х. Мандагаев хэлэбэ.—Орлигтоо үндэр наһатайшуулай байшан бариха саг тулажа ерээ. Жэшээлхэдэ, хсёр жэлэй саада тээ райсоведэй нэгэ сесси дээрэ иимэ һанамжа хэлээд, «Аха» гэһэн кооперативай хуушан байрые дурадхаа һэм. Теэд тэрэнииемни хэншье дэмжэзгүй бэлэй. Кооперативай байрые Орлигой дунда һургуулиин интернат болгоод, нэгэ жэл соо һалгаад һандарганаа хаяа.

Инвалидуудай районой бүлгэмэй ударидагша Д. Х. Цыбденова үгэ абажа, инвалидуудай байдал тухай хеерэжэ үгее. Тэдэнэй байдал үдэрнее удэртэ муудана. Тэдэнэртэ туһалха органуудые бэдэрхые гуйгаа. Мүн ори ганса зоноо түлеэгээр хангаха гэхэ мэтын асуудалнууд шидхэгдэхэ ёһотой болоно.

Районой эхэнэрнүүдэй совегэ түрүүлэгшэ Х. Д. Хамаганова, арадай эрдэм һуралсалай таһагые даагша Л. Ш. Гомбоева гэгшэд туһаламжада хэрэгтэй хүн зондо ба һургуулиин шабинарта ямар түпаламжа үзүүлэгдэжэ байһан ба саашадаашье үзүүлэгдэхэ тухайда [illegible]оһон байна.

[illegible]олигой захиргаанай зайһан А. С. Галсанов үгэ абажа, зоной иимэ байдалда мүнөө ороод, хамгаалгада хэрэгтэй болоод байһанда тэдэнэр ееһэдее зэмэтэй бэшэ гэбэ. Бухы наһан соогоо Эхэ ороной гоо аша туһада хүсэ шадалаа дүүрэн элсүүлээд, харин мүнөө болоходо иимэ хэсүү байдалда ороһондонь гүрэн түрэ зэмэтэй гээд мэдүүлбэ.

Районой захиргаанай финансын таһагые даагша В. Н. Дармаев үгэ хэлэхэдээ, хүн зоние социальна талаар хамгаалха хэрэгтэ нютагай бюджедһээ 250 мянган түхэриг һомологдохо гэбэ.

«Түхэреэн столой» дүнгүүдые Б. П. Урбаев соголоо. Эндэһээ тобшолол хэхэдэ, Аха нютагай хүтэлбэрилхы эмхи зургаануд туһаламжада хэрэгтэй хүн зоной социальна талаар хамгаалхын тула бухы арга боломжоороо оролдожо байна гэхэ хэрэгтэй.

В. ГАЛСАНОВ,
«Шэнэ Саяан» газетын редактор.

Манай хоөрэлдөөн

ТЭНГЭРИҺЭЭ БУУГАА БЭШЭБДИ

Манай республикын хото городуудай, хүдеегэй районуудай захиргаанай гулваануд томилогдожо дүүрэгэд, тэдэнэр ажал ябуулгаяа эхилбэ гээшэ ааб даа. Улаан-Удын Советскэ районой захиргаанай гулваа Геннадий Архипович АЙДАЕВТАЙ манай корреспондент С. ОЧИРОВ уулзажа, хэдэн асуудалнуудта харюусахыень гуйһан байна.

— Геннадий Архипович, нэн түрүүн еөрынгее ажалай нантар тухай хеерэжэ үгыт.

— Энэмнай хэрэгтэй юм гү даа? Би 1950 ондо Красноярскын хизаарта түрее һэм. Зүүн Сибириин технологическа институт дүүргэжэ, инженер-технолог мэргэжэлтэй болоһоной удаа Улаан-Удын гар бэлэгэй заводто мастераар, цехэй начальниграар, ахамад технологоор ажаллааб. Удаань партиин Железнодорожно райкомдо, партиин Советскэ райкомой секретаряар ажаллааб. Мүнөө Советскэ районой захиргаанай гулваагаар томилогдобо гээшэб.

— Геннадий Архипович, һайнта даа. Юрэнхыдее, захиргаанай гулваа хадаа гүйсэдхэлгын засагай шэнэ тушаал болоно гээшэ. Тиимэһээ гулваанарай эрхэ түлеелэлгэ, саашанхи ажал ябуулга тухай хуряангыгаар хеерэжэ үгэхэ гүт!

— Юрэнхыдее захиргаанай гулваануд гүйсэдхэлгын засалые шангадхаха гэһэн үг зорилготой юм ааб даа. Гулваанарай эрхэнь, эрхэ түлеелэлгэнь нилээд ехэ гээшэ. Районойнгоо харьяата газар дээрэхи предприятинууд, организацинууд, эмхи зургаануудай хүдэлмэриин түлее гүйсэд харюусалгатай зон болоходби. Ажалаа һайнаар эмхидхэжэ, уялгаяа гүйсэдеер дүүргэдэгүй байгаа һаань, предприятинууд, эмхи зургаануудай хүтэлбэрилэгшэдые тушаалһаань бууллгажа, тиимэ тушаалтадые ондоо зоноор һэлгэхэ тухай асуудал гулваанар табиха эрхэтэй. Тиихэдээрээ захиргаанай гулваагай эрхэ үргэдхэгдэжэ, харюусалгань дэшэлүүлэгдэ. Хуряангыгаар хэлэбэл, бүхы юумэнэй түлее харюусалгатай, одоол бүхы асуудалнуудые шидхэхэ уялгатай зон болоходби.

— Районойнгоо экономическа байдал, шидхэгдэгүй асуудалнууд тухай хеерэжэ үгыт.

— Советскэ район Улаан-Удымнай түб район болоно ха юм. Тиимэһээл бусад районнуудһаа еөрын онсо илгаатай байха ёһотой. Гэхэтэй хамта манай райондо шидхэгдэгүй асуудалнууд хоолойсоо гэжэ хэлэхэдэ, алдуу болохогүйл ха. Олон жэлэй туршада барилгын хүдэлмэри һайнаар ябуулагдаагүй. Тиимэһээ байра абаха дуратайшуулай тоо олошоронхой. Районоймнай газар дээрэхи хүнүүдэй хахадһаа үлүүнь пешэнүүдээр дулаасуулагдадаг гэрнүүдтэ ажаһууна. Тэдэниие уһа, түлеэ залһаар хангаха асуудал мүн лэ шидхэхэ ёһотойбди.

Хоёрдохи шухала асуудал— хүн зоние үргэн хэрэглэмжын эд бараагаар, эдеэ хоолоор хангалга болоно. Худалдаа наймаанай эмхинүүдые үмсэлэлгэ дүүргэхэ хэрэгтэй. Тиихэдэмнай гурим, журам һайжарха, эд бараан олдодог болохо бээз гэжэ һанаабди.

Эдеэ хоолоор хүн зоние хангаха асуудалые шидхэхэ шухала. Промышленна предприятинуудная хамһабариин ажахынуудтай болохо ёһотой. Мүнее олзо оршогүй болоһон колхоз, совхозуудыа хамһабариин ажахы болгожо, аарынгее районой мэдэлдэ оруулха хүсэлэн бии. Тиигэжэ мяха, һүеер районой хүн зоние хангалга һайжаруулха арга олдохо гэжэ һанагдана.

Арадай үргэн хэрэглэмжын эд бараа үйлэдбэрилгые дээшэлүүлхэ гээшэ бухы предприятинуудай зорилго болохо ёһотой. Мүнее олон предприятинууд тус асуудалда анхаралаа багаар хандуулна.

Һүүлэй үедэ продукци үйлэдбэрилгэ эрид доошолоо. Энэ ушар бидэнэй һанаае ехээр зобооно.

Байрын гэрнүүдые бариха, хүн зоние байраар хангаха гээшэ манай захиргаанай зургаанай хойшолуулашагүй зорилгонуудай нэгэн болоно. Миниий һанахада, хүн зоние байрын гэрнүүдээр промышленна предприятинууд, организацинууд, эмхи зургаануд хангадаг болохо ёһотой. Районо Советдээ абаха дуратайшуулай списогтэ 3,5 мянган хүн бэшэгдээд байна. Зарим хүнүүд байра абаха эзлжээгээ 20 гаран жэл соо хүлеэнэ. Сэхыень хэлэхэдэ, манай захиргаан иимэ олон хүнүүдтэ байра үгэхэ аргагүй, тиимэһээ энээн тухай сэхэ хэлэһэниинь дээрэ. Байра абахаар бэшэгдэһэн списогтэ дахинаа хаража үзэхэмнай. Юуб гэхэдэ, байранууды үгэхэгүй аад, хүн зоние мэхэлжэ, хооһон саарһан дээрэ фамилинуудые бэшэд байһанай харэггүй ха юм.

Удаадахи шухала асуудалүмсэлэлгэ болоно. Байрын гэрнүүдые үмсэлэлгэ ехэ шухала хэрэг. Хүн зон байрын гэрнүүдые үмсэлжэ абаха дурагүй. Юундэб гэхэдэ, нэгэдэхеэр, байрануудай үнэ сэн мэдэгдэнэгүй, хоёрдохёор, гэрнүүднай булта хуушарһан ха юм. Хуушарһан гэрнүүдые абаад, тэрэнээ заһабарилжа тулихабди гэжэ айна бэшэ аал даа. Гэбэшье, энэ асуудалаар ойлгуулламжын худэлмэри хүн зоной дунда ябуулха, үмсэлэлгэ үнгэргэхэ ёһотойбди гэжэ һанаабб.

Худалдаа наймаанай эмхинүүдые, ниитын эдеэ хоолой предприятинуудые, автотранспортна, хүн зоной ажаһуудалай хэрэглэмжэ хангалгын предприятинуудые үмсэлхэ тухай хараа шугам бэелүүлэгдэхэ зэргэтэй. Энэ талаар зарим тэды худэлмэри хэгдэжэ байнхай.

Гэр байраар хангалга тухай Хуули хэрэгтэй. Мүнеешье тиимэ хуули үгы байдагынь харамтай. Миниий һанахада, хубиин гэрнүүдые олоор бариха хэрэгтэй. Энэ барилгадань гурэнэй, предприятинуудай зүгһее горитой туһаламжа хэрэгтэй ааб даа. Мүнее ує сагта барилгын материалнуудай 10 дахин үнэтэй болоод байхада, тиимэ туһаламжагүйгеер ямар хүн барилга хэжэ шадахаб даа.

Эдэ болон бусад асуудалнууд хүн зоной, манай захиргаанай зургаанай һанаае ехээр зобооно. Тиимэһээ эдэ шухала асуудалнууд дээрэ дэлгэрэнгыгээр тогтобо гээшэб.

— Танай районой захиргаанай хүдэлмэрилэгшэд олон гү!

— Олон бэшэ. Мүнее дээрээ нэгэ мэргэжэлтэн, секретарь-машинистка бии. Саашадаашье хүдэлмэрилэгшэдэй тоо олошорхогүй гэжэ һананаб.

— Геннадий Архипович, районно Совет, Соведэй президиум тухай танай һанал бодол ямар бэ! Урдань «бухы засагаа Соведуудтэ» гэһэн уряалозунгтой ябаа ха юмди. Мүнее Соведуудтэ засаг үгтэхэгүй юм гү!

— «Урданай юумэн ула болоо» гэжэ арад зоной дунда дэмы хэлсэдэггүй байгаа гэжэ һананаб. Философско эрдэм мэдэсын ёһоор, шэнэ юумэн хуушан юумэез диилэжэ гараха ёһотой бшуу. Районо Соведтэ засаг үгее һаамнай, район дотор зэргэлжэ хоёр засаг бии болохо гэжэ сэхэ хэлэе. Тиимэһээ, миниий һанахадэ, районно Совет байха ёһогүй.

— Арадай депутадуудай районно Совет тараагдаха болоно гү! Тэдэмнай Хуулиин ёһоор хуули гарга лгын орган болоно ха юм!

— Улаан-Удын городской Совет, тэрэ Соведэй арадай депутадууд хуули гаргалгын орган болоно бээ. Гэбэшье «Нютагай захиргаан тухай» Буряадай ССР-эй Хуулиин ёһоор, районно Соведэй түрүүлэгшэ гол ажалһаа сулеелэгдэнгүйгеер һунгагдаха ёһотой. Тэрэ түрүүлэгшэмнай районно Соведэй сессинүүдые үнгэргэжэ, гол шухала асуудалнуудые шидхэхэ хэрэгтэмнай туһална бээз.

— Геннадий Архипович, та ямар бодолтойгоор гэхэ гү, али ямар шалтгааназ районой захиргаанай гулваа болохо зүбшеелее үгэһэн байнат!

— Энэтнай һонин асуудал. Би худалдаа наймаанай эмхидэ ороод, ехэ сэлин хүлһэ абаад, һанаа амархан ябажа ядаагүйб, Советскэ районой партийна организацие хүтэлбэрилжэ байгааб. Тиимэһээ районойнгоо ажабайдалые мэдэхэ бээзб. Хуряангыгаар хэлэбэл, тэнгэриһээ тэб гэжэ бууһан зон бэшэбди.

Мүнее байдалнай үдэр бүри муудажа, үйлэдбэри үдэр бүри доошолно. Эдэ бүгэдые хаража байхадаа, ажабайдалые шадаха зэргээрээ һайжаруулхын тула хүсэ шадалаа зорюулха бодолдо абтаа һэм. Энэ миниий һэшхэлэй хэрэг гэжэ тоолоноб.

— Үшее нэгэ асуудал. Сулеетэ сэнгүүд, экономическа реформе тухай Та юун гэжэ һананат, Геннадий Архипович!

— Би энэ сулеетэ сэнгүүдые бууруушаанаб. Юундэб гэхэдэ, энэмнай арад зоной хармаанние һуулиһан ябадал болоно. Бухы эд бараанай, эдеэ хоолой үнэ сэнгүүдэй хахадһаа үлүүе арад зон даажа абана. Бухы үнэ сэнгүүд эрдэм наукын үндэһэ һуурилтай байха ёһотой ха юм. Ямаршье үндэһэ һуурилгүйгеер юумэ хэхэ гээшэ һайшаалтай бэшэл ха.

Кабанскын районой Байгалай туршалга-үйлэдбэриин ажахын түрүү һаалишадай үрэ дүнгүүд республика соогоо мэдээжэ болоһоор үнинэй юм. Үнгэрһэн жэлэй дүнгүүдээр тус ажахын аяар долоон һаалишад сагай байдалай хүшэр байбашье, даажа байһан үнсэн бүриһөө 4 мянган, мүн тэрээнһээшье дээшэ литр һү һаажа шадаһан байха. Эндэхи дүршэлтэй һаалишадай нэгэн Е. Г. Чигринова дүрбэн мянгатанай клубай гэшүүн жэлэй дүнгүүдээр боложо шадаашьегүй һаа, абаһан уялганууда нэрэтэй солотойгоор дүүргэжэ, ажахынгаа амжалтада өөрынгөөшье хубитые оруулаа.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: бэрхэ һаалишадай нэгэн Е. Г. Чигринова һаамда гарахынгаа урдахана.

Ц. ЦЫРЕНЖАПОВАЙ фото.

ЭРХИМЛЭГШЭД ТОДОРБО

Байгаали хамгаалха республиканска бүлгэмэй бухэроссин соведэй Буряадай Президиумэй эзлжэзэтэ зүблеен боложо, үнгэрэгшэ жэлэй дүнгүүд согсологдобо.

«1991 оной туршада оршон тойронхи байгаалияа хамгаалха талаар райснуудай газетэнүүдэй ниитын редакцинуудай дунда дэлгэрһэн конкурс-харалга тухай» гэһэн асуудал зүблеендэ харагдаа.

— Жэл бүри үнгэргэгдэдэг болоһон энэ конкурсдо районуудай 7 редакциин коллектива хабаадаба. Нэрлэбэл, Мухар-Шэбэрэй, Прибайкалиин, Кабанскын, Загарайн, Захааминай, Сэлэнгын, Хойто-Байгалай болон Хориин, Хяатын районуудай газетэнүүдэй редакци болоно. Эдэнэр жэл бүри биднэрэй сонсохоон конкуссхаралгада эдэбхитэйгээр хабаадахадаа, газетынгээ хуудаһанууд дээрэ байгаали хамгаалха асуудалда зорюулгадаһан олон тоото материалнуудые толилдог байгаа, толилһоршье. Харин бусад районуудай—Хэжэнгын, Иволгын, Түнхэнэй, Тарбагатайн, Яруунын районуудай редакциин коллективүүд, олон хэлэгтэйгээр хэблэгдэдэг ЛЗРЗ-эйн, нарин сэмбын комбинадай газетнүүдэй редакцинууд конкурсдо хабаадалсахаяа болинхой. Эндэ дурсагдагша бүлгэмүүдэй хүтэлбэрилэгшэдэй эмхидхэлэй хүдэлмэри ябуулаагүй байһанһаа эдэ бухы дутагдалнууд ушараа гэжэ элирүүлэгдэбэ,—гэжэ жюрин түрүүлэгшэ В. С. Неустроев Президиумэй гэшүүдтэ мэдээсэбэ.

Жюрин гэшүүдэй тодорхойлһоной ёһоор Мухар-Шэбэрэй райсной «Земля Мухоршибирская» газетын редакцида (ниитын редактор Т. Н. Бурлакова) нэгэдэхи һуури олгогдожо, нэгэдэхи шатын диплом ба 200 түхэригэй мүнгэн шан барюулагдеха болобо.

«Прибайкалец», Кабанскын районой «Байкальские огни» газетэнүүдэй редакцинууд хоёрдохи, гурбадахи һууринуудые эзэлжэ, тус тустаа 150—120 түхэригэй мүнгэн шангуудта хүртэжэ, II, III шатын дипломууд барюулагдаха юм.

Оршон тойронхи байгаали хамгаалха асуудалда оносо ажхаралаа хандуулжа, райсн соогоо боложо байһан үйлэ хэрэгүүдые газетынгээ хуудаһан дээрэ төлилжо байдаг редакцинуудай олон тоото хүдэлмэрилэгшэд болон байгаали хамгаалха районуудай бүлгэмүүдэй эдэбхитэй мүнгэн шанда хүртэбэ.

Б. ЦЫРЕМПИЛОВ.

СНГ: тобшо һонинууд

МОСКВА. Ородой национальна банкын захилаар дуудыдани бэшэ «Мнение» бүлгэмэй февраль соо үнгэргэһэн социологическа анкетын гол асуудалнууд москвагайхидай олзо оршые элирүүлхэ гэһэн зорилготой байгаа.

Баян хүнүүд олондо һайшаагдадаг гэжэ тэрэнэй дүнгүүд харуулаа. Харюусаһан зоной хахадынь шахуу (47,7 процент) жэлдээ 1 миллион хүрэтэр олзо олодог хүнүүдые хүндэлдэгбди гэжэ мэдүүлээ. 67,7 процент зон хэзээдэшье баяжажа шадахагүйбди гэжэ тэмдэглэһэн байна. Харин 17,2 процентнь баяжаха аргатай байһанаа мэдүүлбэ.

Дунда зэргээр ажаһуухын тула һарадаа 5—10 мянганнаа бага бэшэ мүнгэ абажа байха хэрэгтэй гэжэ нинслэл хотын табадахи хүн бүхэн тоолоно. 25,2 процентнь—3—5 мянган, 22,8 процентнь—2—3 мянган, 15,2 процентнь—1—2 мянган түхэриг хүрэхэ гэжэ хэлэбэ. Оройдоол 2,9 процент зонь 1 мянган түхэригеер ажаһуужа болохо гэжэ тоолоно. Арбадахи хүн бүхэн һара бүри 10 мянган түхэригһее дээшэ мүнгэ абажа байха дуратай.

Харин мүнее асуудалнуудта харюусаһан бүлэнүүдэй гэшүүн бүхэндэ дунда зэргээр оройдоол 547 түхэриг 08 мүнгэн хүртэнэ. Ондоо тээгүүр олоһон мүнгэн болон бухы нэмэлтэнүүд тэрээн соонь оруулагданхай.

Дэлгүүрэй экономико: теориин а

II. ПРЕДПРИЯТИНУ АССОЦИАЦИ Б ТЭРЭНЭЙ ҮҮРГ

Мүнее предприятинууд, акционернэ бүлгэмүүд, кооперативууд экономикын гол байгууламжануд болоно байнхай.

Эдэ ассоциацинууд ямар ёһо гуримууд дээрэ үндэһэлэн эмхидхэгдэн байгуулагдана гээшэб? Нэгэдэхеэр, ассоциацида ородог предприяти, нэгэдэлнүүд ажахы эрхилхэ талаар бээз даанхай, хуулиин талаар дулдыданги бэшэ юм. Хоёрдохёор гэбэл, предприяти һайн дураараа ассоциацида орохо, гараха аргатай байха. Гурбадахяар, ассоциаци хизаарлагдаһан харюусалгатай бүлгэмдэ адляар ажал ябуулгаяа эрхилнэ. Тэрэ еерынгее гэшүүдэй бэшэ, харин еерынгее зеерэр абаһан уялгынгаа түлее харюусадаг. Ассоциаци һалбаринууд хоорондын шэнжэтэй гэхэ гү, али тэрэнэй бүридэлдэ элдэб һалбаринуудай предприятинууд орохо жэшээтэй гээшэ.

Гурбан янзын ассоциаци байдаг юм. Тэдэнэр 4 гол үүргэ дүүргэнэ. Энэ ямар үүргэб гэбэл, предприятинуудай бэелүүлхэдэ таарахагүй үүргэ дүүргэлгэ, инвестици, тэдхэмжэ хэхэ мүнгэнэй жаса байгуулга, засагай зургаануудай, бусад ассоциацинуудай урда тэдэниие түлеелэлгэ, гадаадын экономическа түлеелэлгэ болоно. Энэмнай нэн түрүүн концерн гээшэ. Концерн болбол, экономическа томо комплексын (тэрэнэй бүридэлдэ хэдэн арбаад предприяти, эрдэм-шэнжэлгын институдууд, һуралсалай түбүүд, туршалгын полигонууд болон бусад подразделенинүүд ороно) ажал ябуулгые хүтэлхэ гол үүргые дүүргэдэг ассоциаци юм. Тэрэ инвестиси хэдэг, эрдэмэй-техническэ, финансын политика (ниитэ нэгэн политика) бэелүүлдэг байна. Тиимэһээ предприяти концернһээ бэшэ бусад ассоциацинуудай бүридэлдэ ородоггүй. Концерн хуули ёһын талаар дулдыданги бэшэ, тэрэнэй бүридэлдэ ородог предприятинууд бээз даагаад ажахы эрхилбэшье, гол компани гэхэ гү, али холдинг тэдэнэй мүнгэн һангые шалгажа байха эрхэтэй юм. Гол компани концернын бүридэлдэ ородог багахан компани, фирмэнүүдэй акциинуудай зарим хубиин эзэн һэн тула тэдэнэрэй ажал ябуулга хинажа байха аргатай. Фирмэ дотороо мүнгэн һангаа шангаар хинажа байхада, концерн ажал ябуулгынгаа гол шэглэлнүүдые мүнгэ зеереэр ашаг үрэтэйгеер хангажа шадаха, дэлгүүр дээрэхи байдалаа тогтууритай байлгаха ёһотой юм.

Үйлэдбэриин ашаг үрэ дээшэлүүлхэ хэрэгтэ концерн ехэ үүргэ нүлее үзүүлжэ шадаха. Гэбэшье шэнэ тухэлтэйгеер монополизмын мүндэлжэ болохые мартахагүй хэрэгтэй. Саашадаа зарим тухэлэй эд бараа нэгэ концерн дэлгүүр дээрэ гаргажа, монополист болохо байна. Гадна һайн дураараа хамтарһан предприятинуудай нэгэдэлшье монополист болохо аргатай бшуу. Тиимэһээ мүнее үедэ энээниие зайсуулха хэмжээнүүдые абажа, бэелүүлхэ шухала. Тус асуудал антимонопольно хуулиин ёһоор гуримшуулагдаха эзргэтэй. Тиихэдээ гурбан гол ёһо гурим эндэ сахигдаха ёһотой юм. Нэгэдэхеэр, предприяти бүхэн хэдэн ассоциациин бүридэлдэ орохо, үгышье гэбэл, ямаршье ассоциацида орогүй байха эрхэтэй байха болоно. Иигэжэ зарим продукци монопольноор үйлэдбэрилхэ аргагүй болохо жэшээтэй. Энэ эрхые эдлэхэ материальна үндэһэ һууритай байха ёһотой. Онсолбол, ассоциацинһаа гадуур еерынгее ажал ябуулгые бүтэмжэтэй зүбеер хангадаг зохихо албан байгуулагдаха эзргэтэй. Энээнэй ашаг үрэтэй байһые гадаадын дүй дүршэл гэршэлжэ үгэнэ. Жэшээлхэдэ, Америкын Холбоото Штадуудта ямаршье ассоциацаар зүб зүбшэл заабари үгэдэг зүбшэлэлгын 60 мянган шахуу фирмэ тоологдоно. Хоёрдохёор гэбэл, антимонопольно политика бэелүүлдэг гүрэнэй зургаан элдэб нэгэдэл, ассоциацинуудай бии бололгые гуримшуулха ёһотой. Дэлгүүрэй ехэнхи хубиие эзэлдэг ассоциаци, нэгэдэлнүүд энэ зургаанда бүридхэлдэ абтажа, тэрэнэй хиналта доро байдаг. Гурбадахяар, еерынгее аша туһа хамгаалхын тула эд хэрэглэгшэдэй нэгэдэл продукци гаргадаг ассоциацинуудтай зүришэнэ. Саашадаа энэ нэгэдэл ассоциацинуудай ажал ябуулгада ехэ үүргэ нүлее үзүүлхэ.

Хоёрдохи янзын ассоциаци гэхэдэ, хүтэлбэрилгын нэгэ үүргэ дүүргэдэг ажахы эрхилдэг ассоциаци гэхэ гү, али бүлгэм болоно. Энэмнай биржэ гээшэ. Гүрэнэй, хамтын, үмсын предприятинууд взнос түлэжэ, тэрэнэй гэшүүн болохо аргатай. Биржэ еерын уставтай байдаг юм. Гэшүүдэй ниитын суглаан биржые хүтэлбэрилнэ, харин суглаанай хоорондохи уедэ биржын комитет хүтэлбэрилдэг байха. Мүнее элдэб шэглэлнүүдээр ажал ябуулгаяа эрхилхэ биржэнүүд байгуулагдажа байна. Фондово, эд бараанай болон бусад биржэнүүд хадаа дэлгүүрэй экономикын таһаршагүй хуби гээшэ. Дэлгүүр дээрэ эд бараанай дуталдахада гү, али үлүү гарахада, биржэ энэ дутагдалые дары усадхаха. Тиигэжэ экономическа ургалтын нэгэ жэгдэ, тэнсүүритэй байлгада тон ехээр нулеелдэг байха юм. Предприятинууд хэдэн биржэнүүдэй гэшүүн болохо аргатай.

Консорциум хадаа ассоциациин гурбадахи янза болоно. Мүнгэн һангай, экономическа неесэнүүдые элсүүлжэ, ямар нэгэн экономическа хэмжээ ябуулга бэелүүлхэ зорилготойгоор хэдэн предприяти, банкнууд саг зуурын ассоциаци байгуулдаг. Ондоогоор хэлэбэл, бии байгаа үйлэдбэриеэ һэльбэн шэнэлхэ гү, али шэнэ үйлэдбэри бии болгохо гү, али нэгэ ондоо проект бэелүүлхэдэ хэрэгтэй мүнгэн һангай, материальна неесэнүүдые нэгэдхэхэ зорилготойгоор консорциум бии болгогдоно. Нэгэ иимэ байдал тухайлаад үзэл даа. Улаан-Удын авиационно нэгэдэл хубсаһа угаалгын машина бүтээн гаргадаг үйлэдбэрние шэнэлхын тула Урда-Корейн технологи нэбтэрүүлхэ зорилготойгоор саг зуурын хүсэ ехэтэй ассоциаци байгуулха аргатай. Худее ажахыда, худее ажахын продукци буйлуулдаг, ажаһуудалай хэрэглэмжэ хангадаг, барилгын материалнуудай болон бусад үйлэдбэринүүдтэ иимэ консорциум байгуулхаар юм.

АКЦИОНЕРНЭ БҮЛГЭМ.

Акционернэ бүлгэм (АО) пайн ёһо гурим дээрэ байгуулагдадаг юм. Эмхидхэн байгуулагшад мүнгэ зеериэй байбал, акционернэ бүлгэм байгуулха эрхэ тэдэнэртэ олгогдодог гээшэ. Эмхидхэн байгуулагшадай акциинуудые гаргажа, худалдаһанай ашаар бүлгэмэй капитал бии болгогдодог гээшэ. Саашадаа мүнгэ зеериингее хэмжээе ехэ болгохын тула еерынгее облигаци гаргаха аргатай.

Акционернүүдэй ниитын суглаан дээрэ баталагдан абтаһан дүримэй ёһоор, бүлгэм ажал ябуулгаяа эрхилнэ. Акциинуудые худалдажа, дүрим соо хараалагдажа бэшэгдэһэн мүнгэтэй болоходоо, акционернэ бүлгэм байгуулагдаһанда тоологдодог юм. Тиихэдээл акционернүүдэй ниитэ суглаан зарлагдаха аргатай. Энэ суглаан дээрэ адаглалгын совет, правлени, мүнгэн һангай байдалые шалгаха хиналтын комисси һунгагдаха. Засагай зургаанда бүридхэлдэ абтахадаал акционернэ бүлгэм хуули ёһото нюур гэжэ тоологдожо, дүрим соо хараалагдаһан уялганууда дүүргэжэ, хуулиин ёһоор зеери абажа, худалдана, хэлсэ батална, еерынгее нэрэһээ сууд дээрэ иск барина. Пайщигуудай суглаан дээрэ дуугаа үгэлгын гуримаар шиидхэбэринүүд абтагдадаг. Акционернэ бүлгэм хизаарлагдаһан харюусалгатай юм. Гэбэшье хизаарлагдаһан харюусалгатай бухы бүлгэмүүд акционернэ бүлгэм болодогүй гээшэ. Акционернэ бүлгэм акционерэй бэшэ, харин бүлгэмэй зеереэр харюусадаг байна. Харин акционер еерынгее акциин эзргээр харюусана.

Бүлгэмэй мүнгэ зеери акциинуд (пай, хуби) болгогдон хубаарилагданхай. Акци хадаа бүлгэмэй жасада мүнгэ оруулһаниие гэршэлһэн үнэтэ саарһан болоно. Тэрэ акциин эзэндэ бүлгэмэй сэбэр ол

„Гэсэрэй“ 1000 жэлэй ойе угтуулан

МОНГОЛ ХЭЛЭ БЭШЭГЭЙ ДЭЭЖЭ

ь үльгэрэй нэгэ вариант 1716 жэн хотодо хуушан монгол эрэ барлагдан хэблэгдэһэн най монгол угсаатанай түү- эл түрүүшын барламал зо- мо. Долоон һалаһаа бүри- зохёолые жанжа-хотогто осон-Чойндон (1642—1714) VII зуун жэлэй һүүл багаар баһан гэхэ. Ламын шажанта- олгойлогшо аман зохёолдо оруулжа, Гэсэрэй түрэл- ын номолтой холбоһон бай- ай арад зоной дунда ур- лсэдэг «Шара Гэсэр» боло- ' мк Я. Н. Шмидт 1836 ондо да энэ «Гэсэрые» тэрэл ян- эл түрүүлэн барлан хэблэ- үүлдэнь гурбан жэл болоод, эн дээрэ гаргаа. 1935 ондо С. А. Козин энэ зохёолые ород хэлэн дээрэ оршуулжа хэблүүлээ.

«Гэсэрэй» буряад, монгол вариантнуудые хаража үзэхэдэ, аман зохёол дээрэ энэ бүтээлэй анхандаа үндэһэл- һэниинь, шүлэгөөр бэшэгдэһэниинь элеэр тодорно. Элитэ үльгэршэд Маншуд Эмегеев, Пёохон Петров, Папа Тушемилов болон бусадай түүрээдэг «Гэсэрһээ» гадна, энэ ном Хориин, Агын, Сэлэнгын буряадуудай дунда үргэнөөр тараһан байна.

Үшөө 1828 ондо ород эрдэмтэн О. М. Ковалевский Байгал шадарай дайдаар аяншалха зуураа, «эндэхи нютагуудай үндэһэн зоной дунда Гэсэр тухай номые олоороо уншана» гэжэ онсолон тэмдэглээ һэн.

Республикын нютагуудта урдань суглуулагдаһан «Шара Гэсэрэй» 20 гаран гар бэшэг мүнөө үень Ниитын эрдэмэй институдта хадагалагдажа байдаг. Тэдэнэй зариманиинь 1716 ондо барлагдаһан бүхы текстэй адли байха юм. Тиихэдэ Гэсэрэй баатаршалганууд тухай хуушан монгол хэлэн дээрэ уншадаг, сээжээршье мэдэдэг хүнүүд мүнөө хүдөө нютагуудаар үшөө биил ха...

Гэсэр тухай ном монгол угсаатанай уран зохёолой дээжэ болохоороо болоно. Үбэр-Монголдо, МНР-тэ, Буряадта энэ бүтээлэй байһан ушар хадаа Түб Азиин арадуудай аман зохёолой талаар хоорондоо гүнзэгы холбоотойень тодорхойлон гэршэлнэ.

Б. ДУГАРОВ,
поэт, Буряадай ССР-эй Уран зохёолшодой холбооной правленийн түрүүлэгшын орлогшо, Бүгэдэ буряадуудай үндэһэн соёлой эблэлэй президиумэй гэшүүн, түүхын эрдэмэй кандидат.

УЛАМ ГҮНЗЭГЫ ЭНЖЭЛЭЛ ХЭРЭГТЭЙ

тодо Гэсэр ту- анха түрүүн 275 жэлэй, мүн Шмидт гэгшын монгол хэлэн үлһэр 155 жэ- үнөө, 1992 ондо ушыхинээ «Гэ- лэн дээрэ 1716 һан байгаа. Эн- аанай захиржа Гэсэр тухай гол эрдэмтэдэй VIII зуун жэлдэ Кэшээнь, Хүхэ- эрдэмтэ сум- Балжар гэдэг, Монголой Чахар -Сүльтим гэг- олые түхэл мая- анарайнь тала- ын байна.

Гэсэр» тухай ан- С. Паллас «Рос- ылдэй провинци- алга» гэжэ ном сэһэн юм.

Бээжэндэ хэб- ой нэрэнь «Ар- ban хорые үндэ- дуулһан Богдо хаанай тогожи» гэхэ.

Н. Шмидт «Гэ- е 1839 ондо не- оршуулһан бай- энэ эрдэмтэн д «Гэсэрэй» ба- дай арадуудые болоно. Тэрэнэй Бобровников, С. А. Ко- ирцов, Г. А. Ко- ай үльгэрэ ан- улһан юм.

ооосэй зохёогдо- г мэдээжэ бэшэ- эн, али хэд зо- аб гэжэ тодор- ын 300-гаад огдоһон ха гэ- ан хэмээр гэжэ бэшэһэн байдаг. ооосэй 6-дахи, 7. уд хожом бэшэг- эмдэглэнэ. Гадна Шарай-Голой бай- атай гэжэ бэшэ- ахада, Шарай- ан түүхэтэ үн- Гэсэр тухай зохёол эгээл һон ямар гар бэшэг хэрэг- түрүүн Түбэдээ бии болоо гэ- һэн бодомжые Я. Шмидт та- һа бурууштаанхай.

«Гэсэр» аяар 1716 ондо мэдээжэ болоһон юм. Зүгөөр энээнһээ холо урда сагта аман үгын болон үзэг бэшэгэй аргаар монгол уран зохёол хугжэжэ байһан юм гэхэ.

XV зуун жэлдэ агууехэ Монгол импери һалан һандаржа, тэрэнэй бүридэлдэ ородог байһан бүхы арадууд баруун монголнууд болон зүүн монголнууд гэдэ таһаран юм. Тиигээд зүүн (халха-чахарнууд) болон баруун (ойрадууд) арадуудай хоорондо таһалдашагүй тулалдаанууд захалһан байна. Тэдэнэй энэ тэмсэл аман үгын зохёолнуудташье дурсагдаһан юм. Ойрадууд Джангар тухай дуулдаг. Халха-монголнууд Гэсэрые магтадаг.

Баруун болон зүүн монголнууд зохёолнуудтаа адли онол арга хэрэглэдэг һэн. Гэсэр тухай аман зохёол олон жанрнуудай аргаар байгуулагдадаг байгаа. Шэнжэлэгшэдэй гол зорилго гэхэдэ, энэ эпосые имагтал арадай түлөөлэгшэд найруулан зохёоһон юм гэжэ элирүүлгэ мүн. Тэрэшэлэн Бээжэндэ хэблэгдэһэн зохёолые хэлэ бэшэгэйнь болон найруулгынь талаһаа шэнжэлхэ хүдэлмэри шухала.

«Һүмэ, дасануудай үүргэ тухай мартажа болохогүй. Энэхэн тухай хэлээгүй һаа, буруу болохо. Монгол угсаата зоной агууехэ энэ эпос дасануудта олой жэлнүүдэй туршада хадагалагдажа, мүнөө бүгэдэндэ мэдээжэ болоо юм», — гэжэ С. А. Козин бэшэһэн байдаг. Академигүүд Б. Я. Владимирцов, Я. Шмидт гэгшэдтэ «Гэсэр» хадаа монгол угсаата арадуудай национальна эпос бэшэ гэжэ хэзээдэшье һэжэг түрэдэггүй һэн.

Түүхэтэ хэзээнэн, ямар үйлэ хэрэгүүд тухай «Гэсэр» дотор хэлэгдэнэ гэшэб? Энэ- сэй найруулагдаһан ушар ямар хаб? Ямар зорилготой- гоор Канси император энэ эпосые хэблэхэ гэжэ шиидэ- һэн байгааб? Хаанаһаа олдо- һон ямар гар бэшэг хэрэглэгдэһэн юм? Юундэ түбэд бэшэ, харин монгол үндэһэн аман зохёолой удхаар «Гэсэр» хэблэгдэһэн бэ? Тиихэдээ юундэ урда монголнуудай нютаг хэлэн дээрэ хэблэгдээ һэм? Эдэ бүхы олон асуудалнуудта эрдэмтэд тодо харюунуудые үгэхэ ёһотой.

Эрдэмтэдэй олониинь эдэ асуудалнуудай зариманданьшье һаа, зүб харюунуудые үгэхэ гээд оролдоһон байна. Зүгөөр харюугүй асуудалнууд олон гэжэ дахин дабтаһуу.

С. А. Козин эдэ асуудалнуудта харюунуудые баһа бэдэрһэн байна. «Үнэхөөрөө, энэ зохёол соо үльгэр, домогууд, баснинууд шэнги зүйлнүүд ехэ олон. Эдэ бүгэдэ зохидоор тааралдуулагдажа холбогдонхой. Тиимэһээ энэ эпосые нэгэ хүн бэшэ гэхэгү, али тодорхой автор бии гэһэн һэжэг түрэнэ», — гэжэ С. А. Козин бэшэнэ.

Һанамжаяа саашань үргэлжэлүүлхэдээ, нигэжэ бодомжолно: «Энэ зохёол XVII зуун жэлһээ хойшо сагта бии болоһон ха. Юуб гэхэдэ, тэрээн соо урданай үгэнүүд үгы шахуу юм. Харин тиихэдэ бүри үнинэй монгол зохёолнуудта эртэ урдын, хуушан үгэнүүд олоор дайралдадаг ха юм».

С. А. Козин һанамжаяа нимэ үгэнүүдээр дүүргэнэ: «Нэгэ үгөөр хэлэхэдэ, «Гэсэр» хадаа монгол угсаата зоной гайхамшагта аман зохёол мүн. Зүгөөр аман үгын энэ зохёолой үзэг бэшэгтэ оруулагдаха үедэнь түбэд үзэг ном хэрэглэгдэһэн байгаа ха».

Тиихэдэ Я. Шмидт нигэжэ бэшэһэн юм: «Баатарлиг эпосэй бии болоһон үе сагые тодорхойлхын аргагүй. Тэрэшэлэн хэнэй зохёоһыень мэдэхэгүйбди. Гадна анха түрүүн ямар хэлэн дээрэ — монгол гү, али түбэд — найруулагдаһан юм гэжэ мүнөө элирүүлхэнь угаа хүшэр байна. Юуб гэхэдэ, хоюулан дээрэнь «Гэсэр» зохёогдонхой ха юм».

М. ХОМОНОВ,
хэлэ бэшэгэй эрдэмэй кандидат.

ХЭЗЭЭДЭ МҮНХЭ

Улаан-Үдын нэгэдэмэл биб- баяр баясхалангай оршон он һонирхолтой үдэшэ болобо. ын эдэдэ молор люстрүү- ан шэнэ зал соо дүүрэн зон

ын директор Валентина Шаг- еева, хизаар ороноо шэн- аһагые даагша Любовь Афа- инхашкеева болон бусад хүл ка, айлшадаа угтаба.

рогоо үнэ саг соо хаалга- алга байһан аад, мүнөө ааа нэгэдээ ха юм.

гоо эгээл түрүүшын библио- ө үргэн олон уншагшадайн- ахин үүдээ нээһэнь, бул- гай, зариман дай эа түрүүн, лдэ эндэ ерэжэ, лэм үзэдэ- ба, нүгөө зариман он түрүү- ны һаввуд һайн гэртэ ерэ- ашан байоа.

болоод, энэ библиотекэ 120 алдарта ой тэмдэглэхэ юм.

эндэ сугларһан ушаршье удха шанартай. «Гэсэр» гэһэн та үльгэрэй 1716 ондо Бээжэн ушан монгол хэлэн дээрэ тү- барлагдан хэблэгдэһэн ушар- гаһан байба.

ниие бэшэ, харин хүн һуу- гэдэг» гэжэ дэмы хэлэгдэдэг.

охынгээ урда тээ Валентина Загарайн райондо хүдэлхэ дэ тон һонирхолтой уран зо- шэнүүдые үнэгрэдэг бэлэй. радай поэт Цыден Галсапо- Элхи нютагта ошожо, ур- шагшадтай уулзаа һэмди. Ха- Афанасьевна манай «Бай- алда «Монголой нюуса тоб- ушыхиеэ толилогдохоёо бай- 0 оной үбэл городой библио- хи филиалда, Үдын урда бее- йхан уггамжа хээ бэлэй.

рэл уран зохёолдоо, түүхдээ үүдэй байһан сагта манай дэшье хосорхогүй гэжэ һана- о бүри урма баяраар долгисо- .

гсаатан «Гэсэр», «Джангар», ошо» гэжэ гурбан эгээл омо- ёолнуудтай гээшэ.

тухай эндэ Монголой респуб- ан-Үдэдэ байдаг генеральна рмалгийн Үлзысайхан, Үбэр (КНР) түлөөлэгшэ Дашнор- ай эрдэмтэд — эрдэмэй доктор нов, эрдэмэй кандидадууд, онов, Д. О. Хундаева Буряа- охёолшодой түрүүлэгшын ор- С. Дугаров болон бусад хэлэбэ,

Хайндэрэй үдэшэ библиотекын зал соо Гэсэртэ зорюулагдаһан выставкэ дээрэ олон номууд, элдэб һайхан зурагууд гэхэ мэтын юумэн олоор табигданхай байба. Манай Буряадай, мүн Эрхүүһээ ерэһэн эрдэмтэд, мэдээжэ, суута үльгэршэд һонирхолтой зүйлнүүдые хэлэжэ, шагнагшадые һонирхуулаа.

Монгол, Китаһаа ерэһэн айлшад өөһэдынгөө үндэһэн хэлэн дээрэ уран гоёор хэ-

ХЭЛСЭХЭ БАЙГААБДИ

лэжэ, сэдьхэл зүрхыемнай хужарлуулаа. Манай үеын, дала гараһан зон эдир залуу наһандаа Гэсэр хаан тухай түүхэтэ туужые монгол, буряад хэлэн дээрэ уншажа, яһала һонирходог байгаа.

Гэсэр Богдын туужа гээшэ монгол, хитад, түбэд, немец болоод бэшэшье хэлэн дээрэ хэблэгдэжэ гараһан гэжэ хэлэгдэдэг гээшэ. Тиигээд Гэсэр хаан гээшэмнай манайл, монгол-буряадай үндэһэн, түрэнэн баатар хүбүүн байһан гээшэ ха юм. Гэсэр хаанай туужа гээшэ бүхы дэлхэй дээрэ мэдээжэ ехэ уран зохёолнуудай нэгэн гэжэ тоологдодог.

Гэсэр хаанай туужые гушаад, дүшөөд онуудай үеэр һургуулиин программада оруулаад, үхибүүдтэ бага наһанһаань заадаг, сээжэлдүүлдэг байһан юм. Тэд манай үеын хүнүүдэй дунда Гэсэрэй шүлэгүүдые хэдэн бүлэгүүдээрнь сээжээр хэлэдэг хүнүүд байдаг һэн. Мөнөөшье тиимэ хүнүүд хүдөө нютагуудаар бии. Тиимэ хүнүүдые асаржа, Гэсэрэй үдэшэнүүдтэ хэлүүлээ һаа, бүрил һонин байха һэн.

Нимэ үндэһэн монгол-буряад яһатанайнгаа түүхэтэ ойнуудай һайндэртэ үндэһэн буряад хэлэн дээрээ шүлэглэн хэлэжэ, тэмдэглээ һаа, гоё байхань дамжаггүй. Тезд энэ үдэшын гансал һула, дорой юумэниинь гэхэдэ, элидхэл, дурадхал ород хэлэн дээрэ хэлэдэг.

Бидэнэй һанахада, ород хэлэн дээрэ хэлэхэдэ, гоё гэжэ һакадаг гээшэ гү, али үндэһэн буряад хэлэн дээрээ хэлэхэеэ манай буряад эрдэмтэд эшэдэг болошонхой юм гү? Манай Буряадай баруун-урдахи, урдахи ба зүүн аймагуудай зон үндэһэн буряад хэлэеэ һайнаар мэдэдэг ёһотой. Тезд газетэ, радиогоор хэлэхэдээ, бэшэхэдээ, үндэһэн буряад хэлэеэ һэргээел, үхибүүдээ һургаял гэжэ байгаад хэлэдэг, бэшэдэг ха юм. Тэрэ уряамнай минии хоёһон лэ болоно бэшэ гү?

Би нэгэтэ Улаан-Үдэдэ обкомой зал соо буряад эрдэмтэдэй конференцидэ, буряад хэлэнэй грамматика тухай суглаан дээрэ элидхэлнүүдые шагнажа һуухадамни, нэгэ хүн, Хяагтын аймагай ород яһатан аад, буряад хэлэнэй багша болоод, уһан буряадаар нигэжэ хэлээ бэлэй: «Энэ ехэ ордон соо, манай Буряадай эрдэмтэд буряад хэлэ бэшэгэй грамматика тухай хөөрэлдэхэдөө, юундэ булта ородоор хэлэнэ гээшэбибди? Би буряад хэлэнэй багша хадаа, буряадаараа хэлэхыем зүбшөөгыт?

Бүхы зал соо нэрьемэ альга ташалган болоод, энеэлдээн гараһан юм. Тезд Гэсэрэй үдэшэдэ библиотекын зал соо бүхыдөөл буряад зон һуугаа. Буряад эрдэмтэдэй булта ород хэлэн дээрэ хэлэхэдэнь, Монгол, Китадай айлшадай урда эшхэбтэр, дорой байдалаа харуулжа байна гээшэ гүбди гэжэ һанагдажа байгаа һэн. Тиигэбэ яабашье тэрэ Гэсэрэй үдэшэдэ манай Буряадай артистнар гоё буряад дуунуудаа зэдэлүүлжэ, һууһан хүнүүдэй һанаа сэдьхэлые зааһажа, нэрьемэ альга ташалгатайгаар үнгэрөө бэлэй.

Т. МЕНЖИГИИН,
дайнай, ажалай ветеран.

Хуушан монголшо Сэмжэд Гуробазарова

ҮҮЛЭЙ хэдэн жэл соо шажан бурхан һэргэжэ, һүэгэтэй буряад зондо, илангаяа наһатайшуулда ёһотой һайндэр тэхэрин ерэһэн байна. Хориин арбан нэгэн эсэгын Барюуха хүбдүүд отогой угай Гуробазарова Сэмжэд Доржиевнагай тэрэ золтой хүнүүдэй нэгэн байһаниинь дамжаггүй. Сэмжэд Доржиевна мүнөө буряад наһаараа 71 хүрэнхэй. Юрын буряад эхэнэрэй ажалай намтар Хангирдаа малай тоо бүридхэгшэһөө гахалһан түүхэтэй. Дайнай хатуу жэлнүүд һэн. Хангира һайхан нютаг Яруунын аймагай «Победа» колхозой дэбисхэр дээрэ оршодог юм гэжэ уншагшадтаа мэдүүлэе.

Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай Илалта шэрээлсээд ерэһэн залуу сэрэгшэ Гончик Хамаевич Жамьяновта хадамда гараһан хойноо, Нарһатын «Заготживсырьедо» бухгалтераар хүдэлөө. Хожомынь Зүүн-Үльдэргын долоон жэлэй, һүүлдэнь тэндэхи дунда һургуулида

— **Сэмжэд Доржиевна, танда ганса «Гэсэрэй туужа» бэшэ, мүн монголоор бэшэгдэһэн «Үльгэр далай», «Алтан гэрэл», «Сонсогоод»; түбэд хэлэн дээрэ «Сунды», «Доржо Жодбо» болон бусад номууд бии байна. Хаанаһаа олдоһон, хайшан гэжэ хадагалжа ябаһан гээшэбта?**

— «Мила богдын намтар», «Саран Хүхын намтар», «Банзаргаша» гэһэн номууд үшөө бии юм аад, зариманиинь оло дахин зөөдэлдэ алдагдаа, али хүндэ үгөөд мартаа гүб даа? Хадам баабайм, Һамын Жамьян, мүнөөнэйхөөр хэлэхэдэ, бүхэли библиотекэ болохо монгол болоод түбэд номуудтай байгаа юм. Эндэ нэрлэгдэһэн номууд хуу хадам эсэгын номууд болоно даа. Би энэ нэгэ хүсинень хадагалжа, абажа ябаһаб. Нүгөө хүби монгол, түбэд номуудынь Нарһатада ажаһуугша Жамьяновa Гэмаа басаганиинь, Доржиев Нимбуу хүрьгэниинь хадагалжа, уншажа ябадаг юм.

Хадам эжым, Цыремпилова Хандажаб, өөрөө үзэг бэшэг мэдэхэгүйшье һаа, нүхэрэйнгөө уншаад хөөрэһые мартадаггүй, һонор хүгшэн һэн. Монгол хэлэн дээрэ бэшэгдэһэн «Жадамба», «Доди Галсан» гэжэ хоёр номыем эжыһээтнай эреэб гэжэ Улхасаагай нэгэ хүн абаашаһан аад, бусаагаагүй юм даа...

— **Та анхан хайшан гэжэ монгол бэшэгтэ һураһан гээшэбта?**

— 6-дахи класс дүүргээд, саашаа һураагүй хүнби. Цыренжаб ахай уушханай ханяадатай, хэбтэри болохоодоо, һургуулиһаамни болюулаад, үргэмжэлүүлһэн юм. Эжы ажалда ябана, сүлөөгүй, эсэнэ, ши намайгаа хараха болобош, — гээ агша һэн. Би, үхибүүн хүн даа, ахайн үгөөр, сэбэрээр тоохогүйгөөр байха гэжэ үдэр бүри палаа-хаяа угаахаб, тооно, шорой аршахаб, эдээ хоолыень зошолхоб. Цыренжаб ахай үбэлэй хэды һара хэбтээ. Мяха марянинь дууһаа һэн даа. Би аха аргаараал оролдохоб. Зөөлэн гартайш гэхэ.

Ахай монголшо һэн. Намда монгол үзэг сааран дээрэ айхабтар гоёор бэшээд (ехэ уран хүн байгаа), хажуудань буряад үзэг табижа үгөө. Һаһа бараха дээрээ «Зай, дүү басагамни, намайгаа һайханаар үргэбэш. Би һургуулиһаашь һаатуулһаа гэмтэйб. Энэ монгол үзэг шудалжа, монголшо басаган болоорой. Монголые мэдэхэ ябахадаш үлүү болохогүй. Һайн ябахаш даа, басагамни, — гэжэ үреэгээ бэлэй.

Үбшэн хэбтэхэдээ, «а», «ба», «ха» гэжэ үрдиһэн байгаа. Минии хуушан монголдо, һураха хүсэл ехэ һэн. Хангирадаа малай тоо бүридхэгшөөр хүдэлдэг болоһон байгааб. «Учётчик боро» гэжэ нэрэтэй болоторнь нэгэ боро мори унажа олон жэлдэ ябааб. Тэрэ боромни намдаа дадажа, бэшэ хүндэ баригдахагүй, һортогой болошоһон юм.

Үхэриһөө Хархын-Адаг ошоходоо, Сагаан хүтэлэй хуһан соо орожо, эмээлтэй бороёо табижархёод (намһаа холо ошохогүйень мэдэхэ ха юмбиб), монгол үзэгүүдээ холбожо, уншажа орохоб.

Олонхидоо Раднын эжыдэ (Дагбаев Радна Доржиевичай Эгэтын-Адагай дунда һургуулида директорээр хүдэлжэ байтараа, эртүүр наһа бараһаниинь ехэ харамтай агша) заалгахаб даа. Раднын эжы багшамни болоһон юм гээшэ. Тингэжэл анхан үзэгтэ оро- һон хүн гээшэб.

— **«Гэсэрэй туужа» тухай юун гэхэ байнабта?**

— Номой дүүрэн нэрэнь иигэжэ уншагдана: «Арбан зэгүүн эзэн Гэсэр хагаанай тогуужи аршиба». Юрэ «Гэсэрэй юһэн һалаа» гээд хэлсэдэг ааб даа. Намда байгша энэ «Гэсэр» долоон бүлэгһөө бүридэнэ. Дуулахада, ехэл һайн юумэ боложо байна. Арадай баатар Гэсэрэй анхан үльгэр боложо зохёогдоһоноо хойшо мянган жэлые тэмдэглэхэ гээшэ монгол-буряад угсаатанда ехэ дэмбэрэлтэй, һайн хэрэг даа. Энээнние эмхидхэжэ, хойнонь гараха байһан эрдэмтэдтэ, уран зохёолшодто ехэ амжалта хүсэхэ байнаб. Ум маа-ни бад-май хум...

Уншагшадай һонорто Сэмжэд Доржиевна ГУРОБАЗАРОВАГАЙ хуушан монголһоо буулгабаряар «Гэсэрэй туужын» эхин бүлэг дурадханабди.

АРБАН ЗҮГЭЙ ЭЗЭН ГЭСЭР ХААНАЙ ТУУЖА ОРШОБО

ШИГЭМҮНИ бурханай нирваанай дүрэ үзүүлхын урда, Хурмаста тэнгэри бурхандa мүргэхэ гэжэ ошобо. Хүрэжэ мүргэһэнэйнь хойно бурхан Хурмаста тэнгэридэ зарлиг бууба: Табан зуун жэл болоһоной хойно юртэмсын саг самуу болохо байна. Гэртээ харинан хойноо, табан зуун жэлэй үнгэрөөд байхада, гурбан хүүгэдэйнгээ нэгые эльгээхэш. Тэрэ юртэмсын хаан болохо. Хүсэтэйнь хүсэгүйгөө барижа эдихэ, гүрөөһэд өөһэд хоорондоо нэгэ нэгэе барижа эдихэ байна. Ши гурбан хүбүүнэйнгээ нэгые эльгээ, тэрэ юртэмсые эзэлэгшэ хаан болохо байна гэбэ. Табан зуун жэл жаргалдаа дашууржа һуубаш, минии зарлигаар түргэн эльгээгээрэй гэбэ. Хурмаста тэнгэри зүб гэжэ тэнгэридээ ерэбэ.

Ерэһэнэйнгээ хойно бурханай зарлигые мартаад, Хурмаста тэнгэри долоон зуун жэл болотор һууба. Һуужа байхадань балгаһанай ехэ хотоной баруун үнсэгынь нэгэн түмэн бэрэгынь тэды газараар эбдэрбэ. Хурмаста тэнгэри түрүүтэй гушан гурбан тэнгэринэр, хамаг зэр зэбэ юумэеэ абажа, энэ хотымнай хэн эбдэбэб, манда үнөөтэй дайсан үгы бэлэй, Асариная сэрэг нигэжэ эбдэбэ гү гэжэ, хотын эбдэрһэн зүгтэ ошобо. Ошон гэхэдэнь, хотонь өөрөө эбдэрһэн байба. Хурмаста тэнгэри түрүүтэй, гушан гурбан тэнгэринэр бүгэдөөрөө, өөһэд хоорондоо энэ бидэнэй хото юундэ эбдэрбэб гэжэ шэнжэлжэ үзэбэ. Хурмаста тэнгэри һанаба: Шигэмүни бурханай нирваанай дүрэ үзүүлхын урда мүргэхэ гэжэ ошоо бэлэйб, мүргэһэнэй хойно бурхан намда зарлиг болоо бэлэй, табан зуун жэл болоод байхада, гурбан хүбүүдэйнгээ нэгые эльгээ, юртэмсын самуу болохо гэжэ. Хүсэтэйнь хүсэгүйгөө барижа эдихэ, гүрөөһэн өөһэд, хоорондоо нэгэ нэгэеэ барижа эдихэ байна гэһэн бэлэй, би мартаад табан зуун жэлһээ үлүү, долоон зуун жэл һуужа байнаб гэбэ.

Хурмаста тэнгэри түрүүтэй гушан гурбан тэнгэринэр өөһэд хоорондоо ехэ хурим хэбэ. Хурмаста тэнгэри гурбан хүбүүдтээ элшэ эльгээбэ. Элшэ Амин Сахигша ахадань хэлэбэ: абай, шамайе Хурмаста тэнгэри эсэгэ шинии юртэмсэдэ хаан боложо һуухаар ошо гэнэ гэбэ. Амин Сахигша хэлэбэ: Би Хурмаста тэнгэриин хүбүүнби, ошоод яалайб, юртэмсэдэ хаан һуужа шадахагүй байнаб. Хэрбээ Хурмаста тэнгэриин хүбүүн ошоод, хаан орондо һуужа шадаагүй һаа, хайрата хаан эсэгын нэрэ түрые алдуулха болоноб. Би ошохо һэм, һуужа шадахагүй хадаа айладханаб.

Тиимэ харюу абаад, элшэ үйлэ Бүтээгшэ дүүдэнь ошобо: абай, шамайе Хурмаста тэнгэри эсэгэ шинии юртэмсын хаан орондо һуу, ошо гэнэ гэбэ. Үйлэ Бүтээгшэ хэлэбэ: Би Хурмаста тэнгэриин хүбүүнби, юртэмсэдэ ябагша амитан алтан дэлхэйн хүн бэшэ гү гэбэ. Ошогшо би хаан орондо һуужа шадахагүйб. Хаан һууха аха Амин Сахигша байна, дүү Түгэс Согто байна, намда юунэй хабаатайб гэбэ.

Элшэ Түгэс Согтодо ошобо, мүн урда тээнь хэлэдэгээ хэлэбэ. Түгэс Согто хэлэбэ: ехэ ахада хэлэ, Амин Сахигша ошоно аабза, дундада дүүдэ хэлэ, Үйлэ Бүтээгшэ ошоно аабза, намда юунэй хабаатайб. Ошоошье һаа, болохо бэлэй, шадаагүй һаа, хаан эсэгэ, эхын нэрэ түрын хэрэг бэшэ гү гэжэ гурбан хүүгэд элшэдэ хэлэбэ.

Элшэ энэ үгэ абаад, Хурмаста тэнгэри, гушан гурбан тэнгэринэртэ ерэбэ. Гурбан хүүгэдэй хэлэгшэ үгэ дамжуулба. Хурмаста тэнгэри гурбан хүбүүгээ ерэхэ гэбэ. Гурбан хүбүүд ерэбэ: би таниие юртэмсын саг самуу болобо гэжэ тусгаар ошогты гэжэ зарлиг болоогүйб. Бурханай зарлигаар би таниие ошогты гэжэ хэлээб. Би танай хүбүүн болоно гүб гэжэ һанахаар болоно, та минии эсэгэ болоно гүт, али би танай хүбүүн болоно гүб? Та гурбуулан минии хаан орон эзэлжэ һуугты, минии хэдэг юумэ хэгты, — гэжэ Хурмаста тэнгэриин зарлиг болоһоной хойно гурбан хүбүүдынь малгайгаа абан һүгэдэжэ мүргэбэ.

Хаан эсэгын энэ үгэ манда зохидгүй байба. Хаан эсэгын зарлиг бэшэ байһые ойлгобобди гэжэ Амин Сахигша айладхаба. Хэрбээ Хурмаста тэнгэриин хүбүүн Амин Сахигша ерэзд, хаан шэрээдэ һуужа шадабагүй гэжэ юртэмсын хүн наадалбални, танай нэрэ болохо. Дамапалан, тэнгэриин хүбүүн болоод ошобол дээрэ байна. Дүүгээ хоболһон болохо хүн гүб, энэ Үйлэ Бүтээгшэ алибаа юумые шадаха гэбэ. Эсэрын аймагта, арбан долоон тэнгэринэрэй наада хэжэ, ехэ хурим, харбалга хэхэдэшье энэ Үйлэ Бүтээгшын нэгэшье хүн булижа шадахагүй байдаг. Гушан гурбан тэнгэринэрэй өөһэд хоорондоо харбалга, барилдаа наада хэхэдэнь, тэрэниие баһа шадаха. Энэ Үйлэ Бүтээгшэ Лусууд хаанууд аймагта нааданай болоходо, энээнние баһа шадаха, алибаа зүйлэй эрдэмдэ бүрин һураһан байна.

Дамапалан тэнгэриин наа-данда бидэ ошохо бэшэбди, ошоошье һаа, Үйлэ Бүтээгшэ, энээнние шадаха гэбэ.

Гушан гурбан тэнгэринэр хэлэбэ: Амин Сахигшын энэ үгэ булта үнэн, алибаа зүйл болог: харбалга, барилдалга хээшье һаа, булта маниие энэ диилэхэ. Амин Сахигшын тэрэ үгые булта үнэн гэжэ зүбшөөбэ. Түгэс Согто тэдэнэй һанамжа дахаба.

Хурмаста тэнгэри: Үйлэ Бүтээгшэ, эдэ нигэжэ хэлэжэ байна, ши юу хэлэхэ байнабши? Би юу хэлэхэбиб, хаан эсэгын зарлигаар ошохо болоо гүбии даа. Хурмаста тэнгэри, эсэгэ минии, намда шүүдэрээр ялалзаһан үнгэтэй хара хуягаа үгэ, сахилгаан үнгэтэ далаошаяа үгэ, наран һара хоёрни зэргэсүүлэн оруулжа хэнэн манлай сагаан дуулгаяа үгэ, оюун эрдэни оньһото гушан сагаан һомоёо үгэ, хүдэр хара номоёо үгэ, шэдитэй гурбан алда хара шоро салмаяа (урьхаяа) үгэ, толото алтан ургаяа үгэ, ерэн гурба дахин шэрээһэн абарга булад һүхэеэ үгэ, Жаран гурба дахин шэрээһэн бага булад һүхэеэ үгэ, юһэн һалаата түмэр ургаяа үгэ, — гэбэ ха.

Энэ бүгэдые минии юртэмсэ дэлхэйдэ түрэхэдэ, бултыень буулгажа үгөөрэй гэбэ. Гушан гурбан тэнгэриһээ эхитэй, нэгэ хээлиһээ түрэхэ гурбан хубилгаан эгэшыем үгэ, нэгэ хубилгаан ахыем буулгажа үгэ, буса тэнгэринүүдһээ, танижа ябаһан сайдуудһаа, гушан гурбан баатарые буулгажа үгэ, — гэбэ ха Үйлэ Бүтээгшэ.

Энэ эриһэн юумые үгэбэлтнай, Хурмаста тэнгэриһээ буухадаа, юумэндэ диилдэхэгүй, дошхонние дараха, амитаниие жаргуулха, энэ минии хэрэг болоно. Хурмаста тэнгэри, гушан гурбан тэнгэринэр бүгэдөөрөө зүб гэжэ зүбшөөбэд, эриһэн юумыень бултыень хүсэд үгэхэбди гэбэ. Үйлэ Бүтээгшэ хэлэбэ: аха минии Амин Сахигша, дүү минии Түгэс Согто ошобогүй. Юртэмсээ хүрэжэ, амитанай туһа бүтээһэнэй хойно, хаан эсэгын минии хаан орондо һууха хэшэг намда байна бээ. Буса тэнгэринэр хуу зүб гэбэ.

ТАЙЛБАРИ

1. Нирваанай дүрэ үзүүлхын урда — наһа барахын урда.
2. Самагуу гү, али самуу — муу саг.
3. Бээрэ — модо үлүүтэй ута зай.
4. Дамапалан, Эсэрын — тэнгэринүүдэй нэрэ.

Энэ хуудаһанда гараһан материалнуудай авторнууд гонорараа ЭГЭТЫН ДАСАНАЙ барилгада, ЗАНДАН ЖУУ БУРХАНАЙ үргөөдэ нимэ адресаар дамжуулна: ЕРАВНИНСКИЙ РАЙОН, СОСНОВО-ОЗЕРСКИЙ АКБ СЧЕТ № 70101, СЧЕТ № 70102.

АГНАХА ДУРАТАЙШУУЛАЙ БҮЛГЭМДЭ

Аха нютагай хүн зон хэр үгһаа агнуурида дуратай, бэрхэ ангуушад юм. Ахада урдань, урданшье гэжэ даа, бүри һая болотор, ан гүрөөнэд адуу мал шэнги олон байгаа Хээрэ холо бэлшэһэн адуу малай дэргэдэ гү, али суг-таашье томо тураг гүрөөнэд бэлшэжэ ябадаг һэн. Үгышье һаа, оронуудые үсхэбэрилхэ үедэ хээрын зэрлиг оронуул ниилэжэ байдаг бэлэй. Холын жэшээ хэлээдшье яахамниб. Өөрынгөө хараһан үзэһэнине дурдаһуу. Дайнай үеын ба тэрэнэй удаадахи жэлнүүдтэ манай эжы ямаадые адуулдаг һэн. Бишье тэрэ үеын хатуу жэлнүүдтэ ямаадые яһала дахаһан хүм. Тиихэдээ бидэнэр Шарза нютагайнгаа Шэбээн баруун тээ гэжэ өөһэдынгөө үтэг дээрэ һуудаг байгаабди. Хойто бэедэмнай, Гозогор байсын ара бэеэр гү, али баруун тээхи Улаан байсада олон тэхэ, ямаад һубарилдан ябаха. Нэгэ һүрэг 36 ямаадые хараһанаа мартагшагүйб. Тиихэдэ тэдэнние хэншье алаха, эдихэ гэжэ эрьюулдэггүй байгаа бшуу.

Харин мүнөө саг хубилаа. Ан гүрөөнэд, загаһа, нугаһад үсөөржэ, хомор болоо. Энэ юун дээрэнээ гэхэдэ, манай өөһэдымнай нютагай, ондоо тээнээшье ерэһэн браконьернүүд хайра гамгүйгөөр тэдэнние алана, хүдана ха юм.

Һаяхан Аха нютагай агнаха дуратайшуулай суглаан боложо, агнуурида дуратайшуулай һайн дуранай бүлгэм бии болгохо гэһэн шиидхэбэри абаба.

Улаан-Үдэ хотоһоо ерэһэн түлөөлэгшэ И. И. Кристовский тэндэ үгэ хэлэжэ, тус бүлгэмэй зорилгонууд дээрэ тогтоо. Мүн тиихэдэ нютагай агнуурида дуратайшуул Н. Ж. Дабаев, В. Н. Самбялов, С. С. Галсанов, Е. Д. Тыдыпов, Я. Д. Галсанов болон бусад үгэ хэлэжэ, нютагайнгаа баялигта наринаар, эзэн ёһоор хандаха, хуули бусаар агналые огтолон хорихо шухала гэлсээ.

Агнаха дуратайшуулай бүлгэмэй түрүүлэгшээр К. Д. Тулуев һунгагдаа.

В. ГАЛСАНОВ.

БҮЛГЭМЭЙ АШААР

Хойто-Байгалай аймагай ангуушадай болон загаһа олзоборилогшодой һайн дуранай бүлгэмдэ бүхыдөө 4500 шахуу хүн хамтаранхай. Һүүлэй гурбан жэлэй туршада тус бүлгэмэй туһаламжаар магазинай байшан, хоер склад, ангуушанай зургаан гэр, Такшикида буудалай пункт, онгосонуудые хадагалха гараж шэнээр бариндаа. Гадна Тоннельный поселогто ангуушадай, загаһа олзоборилогшодой бааза түхеэрэгдээ.

Һайн дуранай дурсагдаша бүлгэмдэ 92 мянган гектарай хүбшэ тайга даалгаганхай юм. Һаяхан Уоянай госпромхоз Уоян, Ангойн ангуушадай, загаһашадай мэдэлдэ үшөө 39 мянган гектарай хүбшэ тайга нэмэжэ үгөө.

Ойрын жэлнүүдтэ гэхэ гү, али 1995 он болотор, тус бүлгэмэй үүсхэлээр Северо-Байкальск хотодо өөрын магазин нээгдэжэ, Байкальскда загаһашадай бааза, Нижнеангарск тосхондо онгосонуудые хадагалха станци, буудалнуудай хэдэн пункт түхеэрэгдэхээр түсэблэгдэнэ.

В. ЖИГЖИТОВ.

МҮНГЭ УРЬҺАЛНА

Улаан Удын мүнгэ нөөсэлгын банкнууд хотынгоо хүн зондо мүнгэ урьһаар үгэхэ худалмэрээ үргэлжэлүүлнээр. Жэшээлхэдэ, байрын гэр бариха, заһабариха, худалдажа абаха дуратайшуул һүүлэй жэлнүүдтэ олошоронхой. Тэдэнэр худалдажа абаха гү, али бариха гэрэйнгээ бүхы сэнгэй 75 процентые 25 жэлэй хугасаа соо түлэхэ байна. Гадна машина, дача, мал гэхэ мэтые худалдажа абаха хүнүүд баһал эндэһээ мүнгэ абаха аргатай. Мүнөө үедэ, илангаяа хойшолуулашагүй хэрэглэмжэдэ 15 мянган түхэригэй урьһалагдадаг болоод байхада, нимэ туһаламжада хүртэхэ дуратайшуул олошороо. Тиимэһээ хотын Железнодорожно, Октябрьска районуудай мүнгэ нөөсэлгын банкнууд апрелиин 1 болотор нимэ урьһаламжа үгэхэ худэлмэрээ зогсоонхой.

Д. МАКАРОВА.

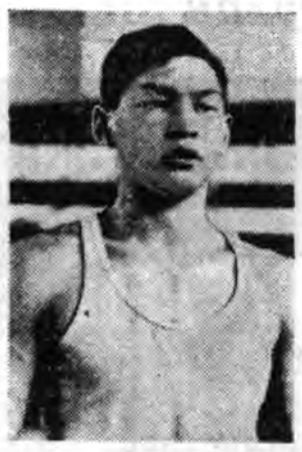

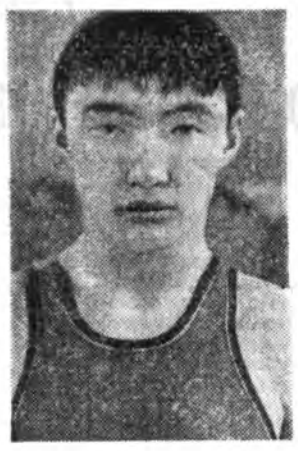
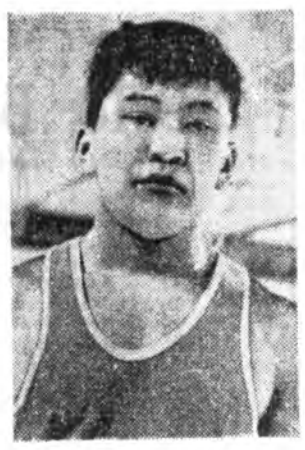

ШАНДААҺА ШАНГАТАН ШАЛГАРБА

Боксоор Буряадай ССР-эй түрүү һуури эзэлхын түлөө мүрысөөнэй һүүлшын үдэр ринг дээрэ арбан нэгэн үүлзалга үнгэргэгдэжэ, һайн һорилго бэлэхэлтэйнүүдынь илаад, чемпионууд болобо.

Эгээл хүнгэн шэгнүүртэ 25 наһатай нэгэдэхи разрядтай боксер Баяржаб Гомбоев, 16-тай спортын мастерта кандидат Константин Пнев гэгшэд түгэсхэлэй нааданда хабаяа туршаа. Эндэ тэнсүү шанга тэмсэл боложо. Олимпиин халаанай хүүгэдэй спортын һургуулиин һурагшадай дундаһаа Россин зонын чемпион К. Пнев (Закаменск) хэды залуушье һаа, ринг дээрэ юунэй боложо байһые яһала һайнаар ойлгодог байһанаа харуулба. Тиигэжэ тэрэ дүй дуршэлөөрөө, бар хүсөөрөө булигдаашье һаа, бушуу түргэн, онобшотой мэргэн сохилтотой байжа, илажа гараа. Энэнь эдир хубүүнэй түрүүшын ехэ амжалта гэхэ. В. Манзаракшеев (РДЮСШ), З. Шойдоров (Яруула) гэгшэд бронзо медальнуудаар шагнагдаа.

51 килограмм. Улаан-Удэдэ эмхидхэгдэн байгуулагдаһан «Алтан бээлэй» гэжэ спортын клубай гэшүүн, спортын мастер Владислав Цыбиков ЛВРЗ-гэй спортын клубай «Ринг» гэжэ боксын тусхай һургуулиин түлөөлэгшэ спортын мастер Олег Пятков хоёр тулалдахадаа, яһала гоё һайхан наада харуулжа, сугларагшадые баясуулба. О. Пятков Россин чемпион болоһон, гурбан жэл соо РСФСР-эй түрүү һуури эзэлхын түлөө мүрысөөндэ шанда хүртэһэн дуршэл ехэтэй боксер юм. Гэбэшье мүнөө залуу наһанай сог зали булюу байжа, В. Цыбиков чемпионой нэрэ солодо хүртэбэ. Б. Гармаев (Хэжэнгэ), Б. Шагдаров («Алтан бээлэй») удаадахи һууринуудые эзэлбэ.

Удаадахи шэгнүүртэ спортын мастерта кандидат Борис Винокуров (Владивосток) спортын мастер Степан Хорлоев («Забайкалец») хоёр эгээл гоё һайханаар наадажа, сугларагшадай дура татаа. Айлшан хубүүмнай шандааһа шангатай, өөрын онсо арга дүрэтэй юм гэжэ урдахи репортаж соогоо хөөрөө һэмди. Зүгөөр Буряадай багшанарай институдай 4-дэхи курсын студент С. Хорлоев нүгөөдынгөө мэхэ гохые таажа, шадамар бэрхээр хамгаалалта хэн, уридшалан һагад тоти мэргэн сохилтонуудые хэжэ, шүүһэн байха юм. Тэрэнэй илалтада маргаха хүн олдобогүй. Энэ үүлзалга мүрысөөнэй эгээл гоё һайхан тулалдаан болобо гэжэ тоологдоод, эдэ хоёр тусхай шангуудта хүртөө. А. Банзаров, В. Даржай (хоюулаа «Рингһээ») гэгшэд гурбадахи һуурида гараһан байгаа.

57 килограмм. Спортын мастернуud Александр Тангасов («Забайкалец») Борис Садаев (Закаменск) хоёрой үүлзалга һонирхолтойгоор хүлеэглээ һэн. Байгша ондо Тамбов хотодо һүүлшынхеэ үнгэргэгдэһэн СССР-эй түрүү һуури эзэлхын түлөө мүрысөөндэ яһала һайнаар хабаадаһан А. Тангасов али бүхы талаараа булюу байжа, хоёрдохи раундда нүгөөдэеэ шарбашатарынь шаажа, нухэрэйнгөө һүрыень дара дараһаар, илалта туйлаба. Х. Эрдынеев (Ивалга), Ц. Лодоев (Яруула) гэгшэд гурбадахи шатын дипломуудаар шагнагдаа.

Хүнгэн шэгнүүртэй Артур Банзаракцаев («Алтан бээлэй») 19-тэй боложо ябаашье һаа, онсо өөрын арга дүрэтэй боксер юм. Тэрэ нёдондо республикын чемпион болоһон, Красноярск хотодо үнгэргэгдэһэн уласхоорондын мүрысөөндэ шанда хүртэһэн намтартай. Тиин мүнөө манай бэлигтэй бэрхэ боксернуудай нэгэн болохо спортын мастер Валерий Бардахеевтэй тулалдахадаа, тунхаржа байнгүй, илангаяа һалгай гарһаа шанга сохилтонуудые хэжэ, нүгөөдынгөө зоригыень мохообо. Тиигэжэ Артур хоёрдохи жэлээ республикын чемпион болоо. Энэ амжалтадань тэрэнэй эсэгэ — РДЮСШ-гай ахалагша тренер, спортын мастер Сергей Дылыкович Банзаракцаев ехэ габьяатай гэжэ онсолоп тэмдэглэхэ дуран хүрэнэ. Манай эгээл гоё һайхан арга дүрэтэй боксернуудай нэгэн В. Бардахеев хүсэ шадалаар һулашаг байна. Бар хүсэеэ зангидаа һаа, холо ошохо аргатай бшуу.

63,5 килограмм. «Яруунын болон Хориин районуудта арһан бээлэйн нюусатай танилсаһан спортын мастернуud Бата Батуев Юрий Борисов хоёр рингдэ уригдана», — гэжэ микрофоноор соносхогдоһоо, онсо өөрын арга дүрэтэй боксер юм. Тэрэ нёдондо республикын чемпион болоһон, Красноярск хотодо үнгэргэгдэһэн уласхоорондын мүрысөөндэ шанда хүртэһэн намтартай. Тиин мүнөө манай бэлигтэй бэрхэ боксернуудай нэгэн болохо спортын мастер Валерий Бардахеевтэй тулалдахадаа, тунхаржа байнгүй, илангаяа һалгай гарһаа шанга сохилтонуудые хэжэ, нүгөөдынгөө зоригыень мохообо. Тиигэжэ Артур хоёрдохи жэлээ республикын чемпион болоо. Энэ амжалтадань тэрэнэй эсэгэ — РДЮСШ-гай ахалагша тренер, спортын мастер Сергей Дылыкович Банзаракцаев ехэ габьяатай гэжэ онсолоп тэмдэглэхэ дуран хүрэнэ. Манай эгээл гоё һайхан арга дүрэтэй боксернуудай нэгэн В. Бардахеев хүсэ шадалаар һулашаг байна. Бар хүсэеэ зангидаа һаа, холо ошохо аргатай бшуу.

63,5 килограмм. «Яруунын болон Хориин районуудта арһан бээлэйн нюусатай танилсаһан спортын мастернуud Бата Батуев Юрий Борисов хоёр рингдэ уригдана», — гэжэ микрофоноор соносхогдоһоо, зал соогуур альга ташалга нэершэбэ. Энэньшье гайхалтай бэшэ. Ушарынь юуб гэбэл, эдэмнай манай Буряад ороной урдаа хараха боксернууд ха юм даа. Тэдэнэр хамгаалалта, добтолго шадамар бэрхээр хэжэ, харагшадай сэдьхэл ханааба. Урзанда жэлэй Россин чемпион, Монголдо, КНДР-тэ, Хитадта, Польшодо үнгэргэгдэһэн уласхоорондын мүрысөөнүүдтэ хабаадаһан Бата Батуев бар хүсөөрөө диилэжэ гараа. Б. Дамбиев (Загарай), Ц. Батуев (Яруула) гэгшэд бронзо медальнуудаар шагнагдаа.

Хоёрдохи дундууршаг шэгнүүртэ спортын мастер Алексей Овчаренко (Закаменск) мастерта кандидат Арсентий Цыремпиловһээ шалгалта абаба. Тэнсүү шанга тэмсэлдэ Овчаренкэдэ илалта олгогдоо. Гэбэшье эндэ Цыремпилов тухай тогтожо хэлэлтэй. Бэшүүрэй райондо һуража байха үедөө боксын секцидэ ябажа эхилээ һэн. Тиин саашадаа мэргэжэл шадабаряа мүли мүлиһөөр, мүрысөөнһөө мүрысөөндэ арга дүрэеэ дээшэлүүлжэ байна. Жээрэб таталгын үндэһөөр тэрэ түрүүшын үдэр ЛВРЗ-гэй спортын клубай гэшүүн, спортын мастер Олег Широковтой уулзахадаа, айжа, гайхажа байнгүй, эршэмтэйгээр добтолон, нүгөөдынгөө холоһоо хэһэн сохилтонуудһаа булгаалан гаража, шүүгээ һэн. Саашадаа һорилго бэлэдхэлээ зуб мүрөөр үргэлжэлүүлбэл, Арсентий Цыремпилов республикын суглуулагдамал командын бүридэлдэ батаар орохо аргатай. С. Павлов («Забайкалец»), И. Хлызов (Бэшүүр) гэгшэд хүндэлэлэй табсангай гурбадахи шатада гараба.

Бусад шэгнүүрнүүдтэ спортын мастер Жаргал Бадмаев («Забайкалец») — спортын мастер Андрей Андреевые (Владивосток), спортын мастер Александр Путинский («Ринг») — спортын мастер Владимир Знайденкые (БГПИ), спортын мастер Александр Кривоносов («Ринг») — спортын мастер Андрей Пинтаевые («Алтан бээлэй»), Николай Васильев («Ринг») Игорь Лебедевые (Баргажан) илажа республикын чемпионууд болоо.

Илагшадта спонсорой — «Линда» гэжэ оптово худалдаа наймаанай фирмын тогтоохон үнэтэ шангууд — «Сатурн», «Легенда» болон Хитадай үйлэдбэриин хоёр кассетэтэй стереомагнитофонууд, хоёрдохи һууринуудые эзэлэгшэдтэ 200 түхэригэй мүнгэн шангууд барюулагдаба. Бато Батуев мүрысөөнэй эрхим бэрхэ боксер гэжэ тоологдон, 16 мянган түхэригэй «Чайка» түхэлэй үнгэтэ телевизорээр шагнагдаа. Жаргал Бадмаев — эгээл гоё һайхан арга дүрэтэй, Владимир Знайденко илалта туйлаха хүсэл эрмэлзэлтэй байһанайнгаа түлөө тусхай шангуудта хүртэбэ.

Буряад орондо боксын яһала һайнаар хүгжөөгдэжэ байһые энэ мүрысөөн харуулаа.

Б.-М. ЖИГЖИТОВ.
Б. ЦЫРЕМПИЛОВ.

Зурагууд дээрэ: 1992 оной Буряадай ССР-эй чемпионууд.

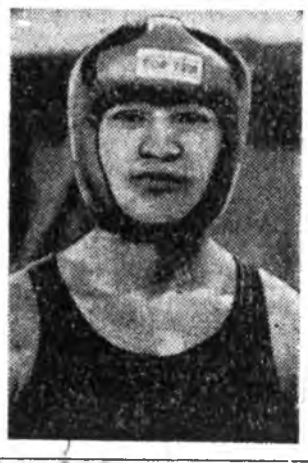
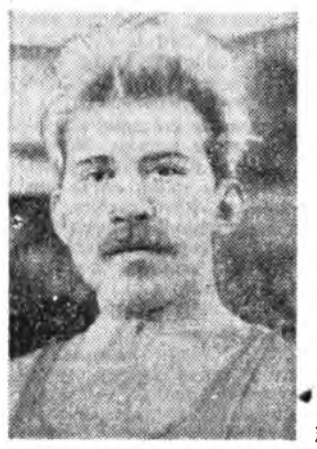

ТҮРҮҮШЫНХИЕЭ ҮНГЭРГЭГДЭБЭ

Залуушуулай дунда Улаан-Удэ хотын түрүү һуури эзэлхын түлөө наадан дүүрэбэ. Мүрысөөндэ спортын мастерта кандидадууд болон нэгэдэхи разрядтай 16 шатаршад хабаадажа, швейцариин гуримаар наадаһан байгаа.

Улаан-Удын 49-дэхи дунда һургуулиин 9-дэхи классай һурагша Денис Абашеев бүхы уулзалгануудые һонор бэрхээр үнгэргэжэ, хотын чемпионой нэрэ зэргэдэ хүртэбэ. Тэрэ Петр Боноев, Виталий Куриганов, Цыден Раднаев гэгшэдые илажа гараһан байгаа. Харин удаадахи наадандаа Игорь Мельников, Тарас Минтаханов, Николай Булдаев гэгшэдтэй тэнсэһэн юм. 4,5 очкотой, мүрысөөнэй таблицада түрүүлжэ ябаһан Абашеев һүүлшын хоёр наадааһаа 1,5 очко абажа, эрхимлэжэ гараһан байба. Тиигэжэ тэрэ түрүүшынхиеэ хотын чемпион болобо.

Технологическа институдай студент Виталий Куриганов хоёрдохи һуури эзэлээ. Тэрэ хоёртонь шүүгдэһэн, табан шатаршаниие шүүһэн байна. Мүн эды шэнээн очко абаһан спортын мастерта кандидат, Доржи Банзаровай нэрэмжэтэ багшанарай институдай студент Анастасия Агафонова гурбадахи һуурида гараба. Агафонова Азаргаев, Минтаханов хоёрто шүүгдэһэн, Абашеев, Куриганов гэгшэдтэй тэнсэһэн, бусадыень илажа гараһан байна.

Наадандa хабаадаһан 27-дохи һургуулиин 9-дэхи классай һурагша Николай Булдаев эрхимлэжэ гараһан шатаршадта шүүгдээшье һаа, һайн бодомжотой ябадалнуудые хэжэ, үетэнөө мэгдэхээһэн байха юм. Тэрэ дүрбэдэхи һуури эзэлбэ.

Л. ГАРМАЕВА.

ШЭНЭ НЭРЭ ЗЭРГЭНҮҮД

РСФСР-эй габьяата тренер В. М. Сыдеевэй һурагшадта уласхоорондын классай спортын мастерай нэрэ зэргэнүүд олгогдобо гэжэ мэдээсээ һэмди. А. Захряпин, Е. Аюшеев, А. Ринчинов гэгшэд дүрэ буляалдалгын ба греко-римскэ барилдаагаар шэхэ хатуу хүнүүдэй дунда дэлхэйн чемпионууд болоо һэн.

Валерий Сыдеевэй һурагшад — республикын МВД-гэй хүдэлмэришэд Андрей Матюнов, Владимир Ванкеев гэгшэдтэ самбо барилдаагаар, 5000 метрэй зайда урилдалгаар ороной түрүү һуури эзэлхын түлөө мүрысөөндэ нэгэнтэ бэшэ илажа гараһан багшанарай институдай студент Сергей Федотовто хүнгэн атлетикээр СССР-эй спортын мастерай хүндэтэ нэрэ зэргэнүүд олгогдожо, значогууд барюулагдаа. С. Федотов РСФСР-эй, СССР-эй габьяата тренер Виктор Дмитриевич Домниной хүтэлбэри доро һорилго хэдэг юм.

Хүндэ атлетикын гурбан зүйлөөр Шэнэ-Бэрээнэй хүүгэдэй спортын һургуулиин тренер Александр Деханов-та СССР-эй спортын мастерай нэрэ зэргэ олгогдобо.

Б. МИРОМАНОВ.

ЧИНГИС ХААН—АНГУУШАН

Түбэй Азиин гун соо хүн түрэлтэнэй урда сагай түүхэдэ хэдэн олон томо гэгшын гүрэнүүдые байгуулһан нүүдэл арадууд аймшагтай бэрхэ сэрэгшэд, ангуушад байһан юм. Нүүдэлшэдэй олон түмэн сэрэг суур саг үргэлжэ дайн, байлдаануудта хабаадажа, дайшалхы шадабарияа мүлидэг һэн. Энээнһээ гадна зэрлиг ангуудые үргөөжэ, бүһэлжэ хүреэлэн агнадаг байгаа. Аз түбинн заха хизааргүй губи таланудта ажаһуудаг байһан хүнүүдэй сэрэгэй нэгэдэлнүүд Хитад гүрэндэ саг үргэлжэ добтолхо зуураа, байлдаануудай хоорондуур зэрлиг ан абалдаг заншалтай байһан юм. Чингис хаанай гүрэн түрөөс хүтэлбэрилжэ эхилһэн сагта нимэ агнуурини үедэ сэрэгшэдэй дайшалхы арга шадабарине һорин мүлилгын горитой дүй дүршэл нөөсэлэгдөөд байгаа бшуу.

Чингис хаан ба тэрэнэй сэрэгэй удамаршад — мянга болон түмэн сэрэгүүдые ударидагшад агнуурини дүй дүршэл, арга шадабарине сэрэгэй эрдэм һургаалда тон таатайгаар, аша туһатайгаар хэрэглэжэ шадаһан юм. Дайсанай сэрэгые бүһэлжэ, хүреэлээд, дуурһан һүнөөхэ 62 сэрэгэй — тактическа арга дүрэнүүдые, монгол сэрэг хэрэглэдэг байһан гээшэ. Хүреэлэн агналгын үедэ монгол сэрэг хоол хэхэ мяхаяа мүн лэ олодог байгаа ааб даа.

Монголнууд хэр үгһаа абан туруута, зэрлиг болон һайхан арһатай ан агналгын дүй дүршэлтэй байһан юм. Тарбага агналга монгол нүүдэлшэдэй ажабайдалда онсо һуури эзэлдэг һэн. Бүргэд шувуу һургажа, агнадаг заншал мүн лэ яһала дэлгэрһэн байгаа. Номо годлёор мэргэн харбалга тон үндэрөөр сэгнэгдэдэг һэн.

Чингис хаанай хэр зэргын ангуушан байһан тухай түүхэтэ мэдээнүүд, баримтанууд тон хомор. Монгол арадай домогууд соо агуу сэрэгшын ангууша бэрхэ байһаниинь магтан түүрээгдэдэг. Жэшээнь, ородой эрдэмтэ, аяншалагша Н. М. Пржевальский Монгол ороной тала дайдаар ябахадаа, нимэ домог бэшэжэ абаһан байдаг.

...Чингис хаан агуухэ ангуушан байһан юм. Нэгэтэ эзэн хаан ород ангуушантай уулзаба. Тиигээд хэр үнинэй ангуушалнабши, хэр олон ан барябши гэжэ тэрээнһээ асууба. Тэрэнь харюудань хэдэн жэл агнаад, нэгэ шоно алаа һэм гэбэ ха. Чингис хаан тон ехээр гайхажа, тэрэ саг соошни хэдэн зуун ан барябаа гэжэ хэлэбэ. Тээд ород ангуушан тодорхойлон, «минии алаһан шоно аймшагтай томо юм — хоёр сажан ута бэетэй, нэгэ доро арбаад амитанние үрэбхидэг байгаа. Нимэ шуһа мяхаша ангие алахадаа, жэшээгүй ехэ туһа асарааб» гэбэ ха. Тиигэхэдэнь Чингис хаан ангуушание магтаад, һэеы гэртээ урижа, дуратай юумыешни бэлэглэхэб гэбэ. Хаанай дуратай олзо эхэнэрые шэлэжэ абаһан юм. Ород ангуушанда эзэн хаан үшөо сагаан туг бэлэглэбэ. Чингисэй үгэһэн сагаан туг мүнөөшье болотор Россида байдаг гэжэ монголнуудай домог соо хэлэгдэнэ...

Чингис хаан ямар ангуушан байгааб гэжэ угай бэшэгүүдэй нэгэн соо зураглагдаһан ушар гэршэлнэ. Урда сагай монголнууд малгайдаа хүсэтэй, томо шубуудай үдэ һодо хэжэ үмдэдэг заншалтай байһан юм. Тангад гүрэндэ дайгаар ошохоһоонь урда тээ Чингис хаан Хасар дүүдээ зарасаяа эльгээжэ, ехэ бүргэд шубуунай үдэ һодо үгэхыень захирһан юм. Хасар зарасатайнь эрид хатуу үгэнүүдые дамжуулба: «Бултанай эзэн хаан болоошье һаашни, би шамда орходоо бүргэдэй үдэ һодонуудые олоходоо дээрэтэнэбі» Иимэ үгэнүүдтэйгээр хаанай эриһэн юумэн тушаа харюу эльгээгээ һэн. Зарасаһаань тэрээн тухай дуулахадаа, Чингис хаан үдэ һодыень гэдэргэнь эльгээбэ: «Муу үдэ һодон байна, буршагар!» Хара галуунай һодо эрижэ, дахин хүлһэншэеэ Хасарта ябуулба. Хасар ниидэжэ ябаһан хара галуу харамсаараа, хушуунь карбадажа унагааба. Тиигээд һодыень хаанай зарасада үгэбэ ха. Тэрэниинь «эдэ һодонууд шуһаар будагданхай, эзэн хаан дурагүйдэхэ» гэбэ. Энээндэнь Хасар ямаршье үдэ һодо үгэхээ арсаба. Чингис хаан уур сухалаар халиһан түүхэтэй. Удаань Тангад орондо дайгаар ошохо үедөө Чингис хаан энэ ушарые Хасарта һанууулба.

Энэ баримта юу гэршэлнэб? Чингис хаан бүргэдэй үдэ һодонуудые өөрөө агнажа олохо аргагүйдөө, Хасарта хандаха баатай болоо бэшэ гү? Мэргэн ангуушан бэшэ байһан хаанние Хасарай мүн лэ гасаалаад абадаг байһые гэршэлнэ гэжэ һанагдана.

Агнуурида гарахадаа Чингис хаан монголнуудай бүхы ёһо заншалнуудые сахидаг, тахидаг байһан гэжэ мэдээжэ. Урдандаа монголнууд түрүүшынхиеэ агнуурида гаража, ан бариһан залуу хүндэ бариһан ангайнь шуһа түрхидэг байһан юм.

Тангад уластай дайлалдахаяа сэрэгээ шэнээр тоолон бүридхөөд, нохой жэлэй (1226 он) намар Чингис хаан дахин мордобо. Арбухада хулан олон байжа, эзэн хаан агнуури хэхэ гэжэ шиидэбэ. Энэ агнуурини үедэ һүрэг хуланай гэнтэ гүйлдэжэ ерэхэлээрнь, хаанай толбото боро морин үргэжэ, будхан гэхэдээ, Чингис хаанние унагааба. Хаанай бэе шэлээрхэжэ, Цоорхо гэжэ газар бууха баатай болоо һэн. Тэрэ һүниндөө Чингис хаан ехээр халууржа хопобо. Хаанай хүбүүд, сэрэгэй ноёд хуралдажа, гэдэргээ бусажа, хаанай бэеые һайжаруулаад, баһа дахин байлдахаар мордохо гэжэ шиидэбэ. Үдэр үнгэрһэн хойно энэ шиидхэбэриинь Чингис хаанда айладхаба. Чингис хаан иигэжэ хэлэв һэн: «Тангад улас бидэнние зүрхэ ядажа бусаа гэхэ болохо. Хэлэһэн үгэдөө урбаһан тангад иргэнние хэнээхэ хэрэгтэй!» Тиигээд сэрэгээ дахуулжа, Тангад уласай Алаша хотые бүһэлжэ, дайлан абаад, үнэһэн тоборог болотор сохижо, дээрмэдэн нүйдхэбэ. Тангад уласые һүнөөн дараад, 62 наһатайдаа, гахай жэлэй (1227 он) долоодохи һарын 12-то Түрэмгий балгаһанда Чингис хаан тэнгэридэ халиба.

С. ГУРУЛЕВ,
геолого-минералогийн эрдэмэй кандидат.

Сэнхир экран

НЭГЭДЭХИ ПРОГРАММА

«Останкино» канал... 7.00 — Үглөө. 9.35 — Мультфильмнүүд. 10.00 — «Осьминоги со второго этажа» 2 серия. 11.00 — Баримтата фильм. 11.40 — Борис Андреев тухай. 12.40 — Фортепианна хүгжэмэй концерт. 13.00 — Шэнэ һонин. 13.25 — «Табсангууд». 14.05 — «Ан амитадай аймагта». 14.50 — Россин гүрэнэй духовой оркестр наадана. 15.10 — Блокнот. 15.15 — Телемикст. 16.00 — Баримтата фильм. 16.25 — Мүнөөдэр ба тиихэдэ. 16.55 — «Одно воскресенье» — уран һайханай фильм. 18.00 — «Кукурик и компания». 19.00 — Шэнэ һонин. 19.25 — 16-тай ба тэрээнһээ дээшэ наһатайшуулда. 20.10 — Хүгжэмдэ урилга. 21.25 — «Рейсом 007» — баримтата фильм. 21.45 — «Амгалан [illegible]согты, багашуул!». 22.00 — Шэнэ һонин. 22.25 — Темэ. 23.10 — Баримтата фильм. 00.10 — Поэт В. Соколов. 00.45 — 01.15 — Техническэ забһарлал. 02.15 — Хоккейгээр СНГ-гэй чемпионат. Хахад финал. 2-дохи ба 3-дахи шатанууд.

ХОЕРДОХИ ПРОГРАММА

«Россия» канал. 9.00 — Мэдээсэлнүүд. 9.20, 10.05 — Испан хэлэн. 9.50 — Сүлөө сагтаа. 10.35 — Хүүгэдтэ зориулагдаһан дамжуулга. 11.35 — Футболоо Европын чемпионуудай кубок. «Барселона» (Испания) — «Динамо» (Киев). 13.15 — «Прости» — уран һайханай фильм. 14.40 — Таряашанай асуудал. Буряадай телевидени. 16.35 — Мультфильмнүүд. 17.25 — «Угрюм-река» 3-дахи сери. 18.35 — Байкал. 18.55 — «Ералаш» — киножурнал. 19.05 — Улаан-Удын захиргаанай гулваа В. К. Кукшинов асуудалнуудта харюусана. 20.05 — Мультфильм. 20.35 — Байгал. 20.50 Соносхолнууд. «Россия» канал. 21.00 — Мэдээсэлнүүд. 21.20 — Үдэр бүрнин һайндэр. 21.30 — [illegible] сэл. 21. [illegible] 22.25 — Верхов[illegible] рэ. 22.5[illegible] пын [illegible] «Барсе[illegible] «Дина[illegible] Мэдээсэ[illegible] тое ко[illegible]

Редактор
Ц. Б. ЦЫРЕНДОРЖИЕВ.

РЕДАКЦИОННО КОЛЛЕГИ:
ДАШЕЕВА Г. Х., ДОНДОГОЙ Ц. Ц., ЖИГЖИТОВ Б.-М. Ж., НИМАЕВ П. Н. (редакторай орлогшо), РИНЧИНОВ С. Д. (редакторай орлогшо), ТОКТОХОЕВА В. Э., ЦЫРЕНДЫЛЫКОВ Б. Ц.

Эмхидхэн байгуулагшад — Буряадай ССР-эй Верховно Совет, Буряадай ССР-эй Министрнүүдэй Совет, Бүгэдэ буряадуудай үндэһэн соёлой эблэл болон редакциин ажалша коллектив.

Манай адрес:
670000, Улаан-Удэ, Каландаришвилиин үйлсэ, 23. «Буряад үнэн» газетын редакци.

Редакциин телефонууд: редакторай — 2-50-96, приемный — 2-54-54, редакторай орлогшонорой — 2-68-08, 2-62-62, харюусалгата секретариин — 2-50-52, секретариадай — 2-66-76, таһагууд: соведуудэй хүдэлмэриин ба нийтын эмхинүүдэй — 2-34-05 (даагшань), 2-61-35, 2-56-23, 2-67-81; социально-экономическа — 2-64-36. (даагшань), 2-63-86, 2-69-58, соёлой, эрдэмэй болон һургуулинуудай — 2-60-21 (даагшань), 2-57-63; олониитын хүдэлмэриин ба мэдээсэлэй — 2-54-93 (даагшань), 2-34-05, 2-67-81; оршуулгын — 2-60-91; коммерческэ — 2-35-84; корректорнуудэй — 2-33-61, хэблэлдэ бэлдэгшэдэй (выпускающинуудай) — 2-35-95, манай корреспондентнүүд: Баргажанда — 91-1-44, Закаменскда — 31-61, Агинскда — 3-45-94.
Буряадай ССР-эй Министрнүүдэй Соведэй хэблэлэй телефонууд: директор — 2-49-94, бухгалтери 2-54-54, вахта — 2-56-62.

Газетэ жэлдээ 260 дахин гараха.
Хэблэлэй 2 хуудаһан хэмжээтэй.
Газетын индекс 50901. Тираж 7.500
Хэблэлдэ тушаагдаһан саг: 23.57.

Буряадай ССР-эй Хэблэлэй ба олондо мэдэгдэлгын министерствын республиканска типографиде газетэ барлагдан хэблэгдэбэ.
Директорэйнь телефон 2-40-45.